

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Басқару институты

қолжазба құқығында

Жанибек Үсен

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ НЫҒАЙТУДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ**

«7M041 Бизнес және басқару» дайындық бағыты бойынша
«7M04105 – Мемлекеттік саясат» білім беру бағдарламасы

Бизнес және басқару магистрі дәрежесін иелену үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші

Д.М. Мухияева, PhD

Жоба қорғауға жіберілді: «_____» _____ 2023ж.

Басқару институтының директоры

З.С. Гаипов, с.ғ.д.

Астана, 2023

Мазмұны

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	4
КІРІСПЕ.....	5
НЕГІЗГІ БӨЛІМ	7
ҚОРЫТЫНДЫ.....	37
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	40
ҚОСЫМШАЛАР.....	43

Нормативтік сілтемелер

1 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>

2 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000154>

3 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 27 тамыз N 390 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390#z20>

4 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

Белгілеулер мен қысқартулар

ҚР	–	Қазақстан Республикасы
БҰҰ	–	Біріккен ұлттар ұйымы
АҚШ	–	Америка құрама штаттары
БАҚ	–	бұқаралық ақпарат құралдары
АҚЖБД	–	Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (UDHR – Universal Declaration of Human Rights)
CSI	–	the Civil Society Index (Азаматтық қоғам индексі)
АҚДИ	–	азаматтық қоғамның даму индексі
HFI	–	Human Freedom Index (Адам бостандығы индексі)
ҮЕҰ	–	үкіметтік емес ұйымдар

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Азаматтардың құқықтық мәдениеті азаматтық қоғамды дамытудың негізі, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілі, сондай-ақ қоғамдағы заңдылық пен әділеттілікті қамтамасыз ету болып табылады. Үнемі өзгеріп отыратын заңнама және елдегі күрделі экономикалық және саяси жағдай жағдайында азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру ерекше өзекті міндетке айналуда. Азаматтардың құқықтық мәдениеті саласындағы мемлекеттік саясат азаматтардың құқықтық мәдениеттің негіздерін игеруіне, олардың азаматтық ұстанымын қалыптастыруына, құқықтық сана мен құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға жағдай жасауға бағытталған. Сондықтан Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатын қарастыру барысында жаңа әдістемелерді ұсыну, сонымен қатар бұрынғы қалыптасқан ережелерді жаңа талаптарға сай етіп өзгерту құқықтық мәдениетті арттырудың өзекті мақсаттарының бірі деп қарастыра аламыз.

Зерттеу жұмысының мақсаты. Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру бойынша ұсыныс әзірлеу.

Зерттеудің міндеттері:

- Азаматтық қоғам құқықтық мәдениетінің теориялық негіздерін талдау
- Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатын іске асырудың халықаралық тәжірибесін қарастыру;
- Қазақстандағы азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатының нәтижелерін талдау;
- Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатының тиімділігін арттыру.

Гипотеза: Азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруға және нығайтуға бағытталған мемлекеттік саясат азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қорғалатын және құрметтелетін, ал құқықтық нормалар мемлекет пен қоғамның жұмыс істеуінің негізі ретінде сақталатын тұрақты қоғам құрудың тиімді құралы болып табылады.

Бұл гипотеза құқықтық мәдениет қоғамның тұрақтылығы мен өркендеуінің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады, ал мемлекеттік саясат оны қалыптастыруға және нығайтуға бағытталуы керек деп болжайды.

Зерттеу объектісі: Қазақстандағы азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті.

Зерттеу пәні: Қазақстандағы азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайту саясатының нәтижелері.

Алынған нәтижелердің теориялық және практикалық маңыздылығы. Осы жұмыстың нәтижесінде Қазақстанда азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясатқа қатысты жүргізіліп жатқан жоба, бағдарламалардың жұмыстарын талдау, проблемаларын анықтап, шешу жолдарын ұсыну күтіледі.

Зерттеудің жаңалығы. Зерттеу барысында азаматтық қоғам құқықтық мәдениетінің теориялық негіздері талданып, оны дамыту саясатын іске асырудың халықаралық тәжірибесі қарастырылып, тиімділігі айқындалды.

Нәтижелерді жариялау. Магистрлік жоба аясында 2022 жылдың 22 сәуірінде «Цифрандыру дәуіріндегі Ғылым мен білім» атты халықаралық ғылыми-практикалық зерттеулер конференциясының жинағында «Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетін нығайту – құқықтық мемлекет дамуының маңызды факторы ретінде» тақырыбында мақала жарияланды.

Магистрлік жұмыстың **зерттеу әдісі.** Зерттеуді орындау барысында жалпы ғылыми, теориялық және эмпирикалық тәсілдер қолданылды. Сонымен қатар сауалнама, құжаттарды талдау сынды сандық әдістер пайдаланылды. Құрылымдық логикалық талдау қолданылып, құқықтық базалар зерделеніп, азаматтардың арасында жүргізілген сауалнама негізінде, оның нәтижелері бойынша азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайтудағы жүргізілетін мемлекеттік саясат ретінде ұсыныстар әзірленді. Бұл әдістің негізгі артықшылықтары: жүйелілік, ғылыми және кешенді тәсіл, нақтылық пен объективтілік, үлкен материалдық шығындардың болмауы.

Мәселенің ғылыми зерттелу дәрежесі. Аталған зерттеу отандық және өзге де ғалымдардың ғылыми зерттеу ойларын да қамтыған және азаматтық қоғам мен құқықтық мәдениетті дамыту бойынша сан түрлі пікірді зерделейді. Отандық ғалымдар ретінде Е.Б. Абдрасулов, А.С. Ахметов, Г.Р. Абсаттаров, Ж.М. Абдильдин, т.б. ғалымдардың еңбектері қарастырылды. Одан бөлек шетелдік ғалымдар С.С. Алексеев, Г.В. Смольков, В.С. Нерсисянц, В.Н. Карташов, М.Г. Баумова, Е.Н. Яркова, Н.Ю. Митюрина, В. Боер, В.И. Каминская, А.А. Жигулин, А.В. Петров, О.М. Симканич, Л. Фридман, В.И. Зубицкий, В.П. Сальников, сонымен қатар Р. Давид, Ж. Карбонье, Н. Неновски, К. Осакве еңбектері зерделенді. Әдістемелік маңызы бар бұл еңбектерде фундаменталды мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, Р.А. Ромашов, В.Г. Тищенко, М.В. Баумова және басқа да ғалымдардың ғылыми еңбектері мен жарияланымдары қолданылды, олар құқықтық мәдениет мәселелерінің практикалық және қолданбалы аспектісін дамытуға айтарлықтай үлес қосты.

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайту бойынша нәтижелерге қол жеткізу сапалы және жан-жақты талдау жүргізу кезінде ғана мүмкін болады. Бұл әдісті қолдану талдаудың зерттеу объектісін дәйекті түрде қарастыруға, фактілер мен негізгі принциптерді егжей-тегжейлі зерттеуге, зерттеу мәселесі туралы нақты анықтауға және негізделген қорытынды жасауға көмектесетіндігі анық.

Осы жұмыстың нәтижесінде Қазақстанда азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған мемлекеттік саясатқа қатысты жүргізіліп жатқан жоба, бағдарламалардың жұмыстарын талдау, проблемаларын анықтап, шешу жолдарын ұсыну күтіледі.

1 Азаматтардың құқықтық мәдениетін арттырудың теориялық аспектілері

1.1 Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетіне қатысты әдебиеттерге шолу

Зерттеу отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеу ойларын қарастыра отырып, азаматтық қоғам мен құқықтық мәдениетті дамыту бойынша сан түрлі пікірді зерделейді. Отандық ғалымдар ретінде Е.Б. Абдрасулов, А.С. Ахметов, Г.Р. Абсаттаров, Ж.М.Абдильдин, т.б. ғалымдардың еңбектері қарастырылды. Одан бөлек шетелдік ғалымдар С.С. Алексеев, Г.В. Смольков, В.С. Нерсисянц, В.Н. Карташов, М.Г. Баумова, Е.Н. Яркова, Н.Ю. Митюрин, В. Боер, В.И. Каминская, А.А. Жигулин, А.В. Петров, О.М. Симканич, Л. Фридман, В.И. Зубицкий, В.П. Сальников, сонымен қатар Р.Давид, Ж. Карбонье, Н. Неновски, К. Осакве еңбектері зерделенді. Әдістемелік маңызы бар бұл еңбектерде фундаменталды мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, Р.А. Ромашов, В.Г. Тищенко, М.В. Баумова және басқа да ғалымдардың ғылыми еңбектері мен жарияланымдары қолданылды, олар құқықтық мәдениет мәселелерінің практикалық және қолданбалы аспектісін дамытуға айтарлықтай үлес қосты.

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті – бұл азаматтардың құқық саласындағы білімдері, нормалары, құндылықтары, сенімдері, қабілеттері мен дағдыларының жиынтығы және оларға қоғамда және мемлекетпен саналы және жауапкершілікпен өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді.

Құқықтық мәдениет қоғамның жалпы мәдениетінің бөлігі болып табылады және олардың қызметінің әртүрлі салаларындағы адамдар өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Қоғамдық өмірде құқықтық мәдениет басқа адамдардың заңдары мен құқықтарын құрметтеуде, мораль мен этика нормаларын сақтауда көрінеді. Білім беру саласында құқықтық мәдениет азаматтық ұстанымды, құқықтық сананы және құқықтық сауаттылықты қалыптастыру үшін негіз болып табылады. Мәдени-бұқаралық салада құқықтық мәдениет бұқаралық ақпарат құралдарында қандай құндылықтар мен нормалар насихатталатындығында көрінеді. Экономикалық салада құқықтық мәдениет бизнес ережелерін сақтауда, тұтынушылардың құқықтарын қорғауда және еркін бәсекелестікте көрінеді. Медициналық салада құқықтық мәдениет пациент пен дәрігер арасындағы қарым-қатынасты реттейтін этика мен нормаларды сақтауда көрінеді. Осылайша, құқықтық мәдениет қоғамның мәдени жүйесінде маңызды орын алады және адам өмірінің әртүрлі салаларында кең таралған. Бұл қоғамдағы заңдылық пен әділеттіліктің негізі және қоғам мен тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз етудің маңызды факторы.

Сонымен қатар, ол "құқықтық жүйені байланыстыратын және нәтижесінде оның жалпы қоғам мәдениетіндегі орнын анықтайтын құндылықтар мен идеялар" ретінде әрекет етеді: «Дәл осы құқық арқылы мәдениеттің басты мақсаттарының бірі жүзеге асырылады – адамды табиғат пен қоғамның тұрақты демократиялық күштерінен қорғауға қабілетті

шығармашылықтың жинақталған рухани байлығының әлеуеті» [1, 67]. Екіншіден, құқықтық мәдениеттің мемлекетпен және құқықпен ажырамас байланысы бар, өйткені олар "бүкіл мәдениеттің ерекше формалары, кез-келген мемлекеттік ұйымдасқан халықтың, қоғамның жиынтық мәдени өмірін ұйымдастырудың формалары" [2, 274].

Үшіншіден, құқықтық мәдениет адам өмірінің белгілі бір саласындағы мәдениет ретінде "мәдениеттердің экономикалық және саяси, моральдық және басқа түрлерімен (түрлері мен кіші түрлерімен) тығыз байланысты және өзара әрекеттеседі. Бұл байланыстардың тығыз болғаны соншалық, отандық ғылымда моральдық-құқықтық немесе саяси-құқықтық мәдениеттер органикалық тұтас компоненттер ретінде қарастырылады" [3, 19].

Сонымен, Е. Н. Яркovanың мәлімдемесіне сәйкес, саяси және құқықтық мәдениеттер зерттеудің әртүрлі салаларында қиылысатын мәдениеттің екі өзара байланысты түрі болып табылады. Мәдениеттің әр түрін бөлек зерттеу толық түсінік бермейді және белгілі бір нәтижелерге қол жеткізе алмайды, ал оларды біріктіру жаңа білім алуға және олардың қоғамдағы рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді [4, 101]. Бұл тұжырым саясаттың өзі құқықпен тығыз байланысты екендігімен байланысты, іс жүзінде бұл мемлекеттің формализацияланған және нормативтік құқықтық актілер жүйесіне аударылған саясаты болып табылады. Дәлірек айтқанда, саясат, әдетте, заң шығару арқылы жүзеге асырылады, сондықтан ол заңнама нормаларының мазмұнын, барлық объективті құқықты анықтайды.

Негізінен құқықтық мәдениет ұғымы мағынасы жағынан күрделі және жан-жақты болып табылады. Әрбір зерттеуші құқықтық мәдениеттің белгілі бір аспектілеріне назар аударып әр қырынан қарастырып, түсінік береді. Сонымен, Н.Ю. Митюрин «құқықтық мәдениет белгілі бір қоғамдастық (мемлекеттік, діни, этникалық) мүшелері қабылдаған және олардың қызметі мен қатынастарын реттеу үшін қолданылатын құндылықтар, құқықтық идеялар, сенімдер, дағдылар мен құқықтық мінез-құлық стереотиптері, құқықтық дәстүрлер жүйесін білдіреді» – дей келе осы құбылыстың құқық субъектілерінің қызметіндегі мінез-құлық факторымен байланысты аспектілеріне көбірек назар аударады [5, 68]. Құқықтық мәдениеттің көрсетілген белгілері, жалпы құқықтық мәдениетті емес, құқықтық мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде құқықтық сананы сипаттайды.

Құқықтық мәдениетті анықтауда осыған ұқсас ұстаным В.М. Боердің еңбектерінде де көрінеді: "жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті құқықтық хабардарлықты, заңның табиғаты мен оның принциптерін түсінуді, құқықтық заңдарды құрметтеуді және оларды сақтау әдетін, азаматтық белсенділікті қамтиды" [6, 7]. Көріп отырғаныңыздай, мұнда автор құқықтық мәдениеттің қолданыстағы құқыққа деген көзқарасын, адамның құқықтық әлеуметтенуді, құқық саласындағы стандарттарды түсінуі мен игеруін білдіретін адамның идеяларымен, эмоцияларымен және көзқарастарымен байланысты қарастырады.

Заң ғылымында құқықтық мәдениетке, шын мәнінде, құқықтық жүйемен сәйкестендірілген кезде келесі көзқарастар да кездеседі. Сонымен, В. И. Каминская, А. Р. Ратинов "құқықтық мәдениеттің құрамына келесі ірі мәдени компоненттер кіреді" деп санайды: «мемлекеттің мүддесін білдіретін нормалар жүйесі ретінде құқық; құқықтық қатынастар, яғни заңмен реттелетін әлеуметтік қатынастар жүйесі; заңды бақылауды, реттеуді және орындауды қамтамасыз ететін мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар жүйесі ретіндегі құқықтық мекемелер; құқықтық сана, яғни барлық құқықтық шындықты рухани бейнелеу жүйесі; заңдылықты ұстанатын және оған қарсы құқықтық мінез-құлық (қызмет)» [7,43].

Ғалымдардың еңбектерінде қоғамдағы құқықтың бүкіл құрылымын сипаттау үшін "құқықтық мәдениет" ұғымын қолданудан тұратын ұқсас ұстанымды табуға болады. Авторлардың пікіріне сәйкес құқықтық мәдениет құқықтың өзін, құқықтық сананы, құқықтық қатынастарды, заңдылық пен құқықтық тәртіпті, заң шығару және құқық қолдану қызметін, сондай-ақ құқықтық қызметтің басқа түрлерін қамтиды [8, 202]. Сонымен бірге, құқықтық мәдениет барлық құқықтық құбылыстарға және объективті және субъективті құқықтың мазмұнына, заң шығару және құқық қолдану қызметіне, сондай-ақ құқықтық санаға тікелей немесе жанама әсер етеді.

Сонымен бірге, құқықтық мәдениет қоғамның барлық құқықтық құрылымдарымен бірдей бола алмайды. Мұндай жағдайда құқықтық мәдениеттің де, басқа да құқықтық категориялар мен құбылыстардың, атап айтқанда құқықтық жүйенің ерекше белгілері жоғалады. А.А. Жигулин осы тұрғыда дұрыс атап өткен: "құқықтық мәдениеттің барлық басқа құқықтық құбылыстардан ерекшеленетін өзіндік мазмұны болуы керек: құқықтық сана, құқық, құқықтық қатынастар және т. б. Ол қоғамның барлық құқықтық құбылыстарының жиынтығы бола алмайды" [9, 403].

Құқықтық мәдениет мазмұнының ерекшелігі оның құқықтық шындықтың барлық аспектілеріне объективті әсер етуінде, мысалы, құқықтық мәтіндердің даму деңгейі, құқықтық қызмет, құқық субъектілерінің құқықтық санасы, сонымен қатар заң шығару, құқық қолдану қызметі, құқықты іске асыру, құқықтық қатынастар, құқықтық Психология және құқықтың барлық салаларының құқықтық идеологиясы. «Адамның барлық әрекеттері мен нәтижелерін жалпы мәдениетке жатқызуға болмайды, өйткені бұл жеке адамдар мен олардың қауымдастықтары үшін белгілі бір құндылықты білдіреді. Құқықтық мәдениет қазіргі қоғамның құқықтық жүйесінің прогрессивті және құнды бөлігі болып табылады және бұл оның тұжырымдамасын анықтау кезінде ескерілуі керек» [10, 187]. Сонымен, құқықтық жүйе нақты құқықтық қатынастарды, құқықтық ережелерді немесе құқықтық реттеу тетігінде теріс нәтижелерге әкелетін басқа себептерді дұрыс түсіндірмеу салдарынан құқықтың белгіленген нормаларын дұрыс орындамау және дұрыс сақтамау байқалуы мүмкін құқықты іске асыру жүйесін қамтиды. Алыс шетелдердің ғалымдары, соның ішінде Л.Фридман, заңды жиі бұзу, оны болдырмау немесе теріс пайдалану сияқты құбылыстарды құқықтық мәдениетке жатқызуға

болмайды деп санайды. Олар «құқықтық мәдениет – бұл қоғамдық өмірді бейнелейтін және заңның практикада қолдану жиілігін анықтайтын қоғамның күші» деп санайды [11, 14]. Құқықтық мәдениеті жоқ құқықтық жүйе жұмыс істемейді – тірі балықтар мұхитта жүзген уақытта ұйықтап жатқан балықтар себетте жатады».

Құқықтық әдебиеттерде прогрессивті құндылық факторларын ескере отырып, құқықтық жүйені немесе құқықтың бүкіл саласын құқықтық мәдениеттен ажырататын басқа мысалдар сипатталған. Сонымен, А.В. Петров пен О.М. Симканич қоғамның құқықтық мәдениетінің құрамына тек осы жерде және қазір нақты жұмыс істеген элементтерін ғана емес, сонымен қатар тарихи мұраны, құқықтық жүйенің дамуында оң рөл атқарған өткеннің құқықтық мәдениетінің элементтерін де дұрыс жатқызады [12, 188].

В.И. Зубицкий де бұл туралы былай деп жазады: «қоғамның құқықтық мәдениетінің құрылымында белгілі бір орынды осы қоғамның тарихи дамуында орын алған өткен дәуірлердің құқықтық шындығының элементтері алады [13, 39]. Олар сондай-ақ қазіргі қоғамның мінез-құлық стандарттары тұрғысынан қарастырылуы керек».

Құқықтық мәдениет құқықтық ойдың, құқықтық техника мен практиканың жетістіктерін бейнелейтін, жеке адамның бостандығы мен қауіпсіздігін, адам құқықтарын қамтамасыз етудің шарты, оның құқықтық қорғалуы мен азаматтық белсенділігінің кепілі бола отырып, билікті адамның құқықтық мәртебесіне заңды мән беруге, атап айтқанда заңмен және сотпен қамтамасыз етуге "мәжбүрлейтін" құқықтық қызметтің барлық оң компоненттерінің жиынтығын білдіреді деп келтірген В.П. Сальниковтың анықтамасы аталған ұғымды толығырақ ашқандай [14, 8-9].

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті қоғамның құқықтық жүйесін анықтайтын және оған қатысушылардың мінез-құлқын қалыптастыратын теориялық тұжырымдамалар мен принциптер жиынтығына негізделген.

Негізгі тұжырымдамалардың бірі-заңдар ең жоғары норма болып табылатын және мемлекеттік органдар, соның ішінде сот органдары оларға бағынатын және олардың орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттің нысаны болып табылатын құқықтық мемлекет. Бұл тұжырымдама құқықтық жүйені құру және оны орындау үшін негіз болып табылады.

Құқықтық мәдениетті анықтаудың әртүрлі тәсілдерін қорытындылай келе, ол белгілі бір қоғамның қазіргі және тарихи контекстіндегі заңнаманың барлық аспектілерін білдіреді деп айтуға болады, қоғам мен мемлекеттегі тирания, теңсіздік және заңсыздық сияқты жағымсыз аспектілерді қоспағанда, құқықтық құндылықтардың жоғалуына әкеліп соқтырады және құқықтың мәні туралы қазіргі түсінікке қайшы келеді.

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетінің теориялық негіздері құқық, Құқықтық сана және құқықтық мәдениет ұғымдарымен байланысты. Жалпы алғанда, құқық-бұл қоғамдағы адамдар мен ұйымдардың өзара әрекеттесу тәртібін белгілейтін ережелер мен нормалар жүйесі. Құқықтық сана-бұл адамдардың қоғамдағы мінез-құлқына әсер ететін құқық пен сот төрелігі

туралы сенімдер мен түсініктердің жиынтығы. Жалпы, азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті азаматтық қоғамның ар-ождан бостандығы, сөз және жиналыс бостандығы, сайлау бостандығы және т.б. сияқты принциптеріне сүйенеді, бұл принциптер азаматтардың құқықтары және бостандықтарын кепілдік етуі тиіс. Сонымен қатар олардың өміріне әсер ететін шешімдер қабылдауға қатысуын қамтамасыз етеді.

Осылайша, азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетінің теориялық негіздері қоғамдағы құқық пен сот төрелігінің рөлін түсінумен, заңдар мен ережелерді сақтауға дайын болумен, құқықтық процестерге қатыса білумен, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеумен және өзін-өзі дамытуға дайын болумен байланысты.

1.2 Құқықтық мәдениет азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет қалыптасуының алғышарты ретінде

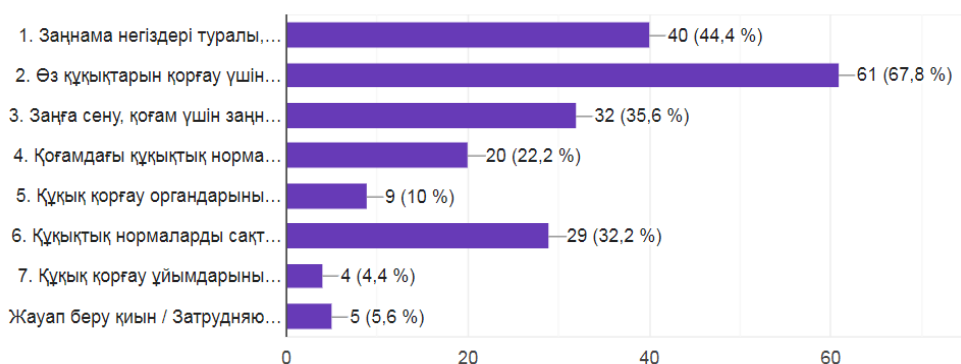
Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуы құқықтық мәдениеттің болуын талап етеді. Құқықтық мәдениет-бұл азаматтардың заңға қатынасын, олардың құқықтары мен міндеттерін анықтайтын, сондай-ақ олардың мінез-құлқын құқықтық тәртіп ережелеріне сәйкес реттейтін құндылықтар, нормалар мен қағидалар жиынтығы. Құқықтық мәдениет азаматтық белсенділік пен жауапкершіліктің дамуына ықпал етеді, заңдылықтың сақталуын, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді.

Құқықтық мемлекетте заң құқықтық тәртіптің негізі болып табылады және оны сақтау мен құрметтеуге мемлекет кепілдік береді. Құқықтық мәдениет азаматтардың заңға, құқықтық жүйеге және мемлекеттік институттарға деген сенімін қалыптастыруға ықпал етеді. Ол сондай-ақ құқық қорғау органдарының, соттардың және басқа да заңды органдардың тиімді жұмысына ықпал етеді.

Құқықтық мәдениет қоғамның құқықтық нормалар мен қағидалар негізінде жұмыс істеуіне көмектеседі, демократияны дамыту, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сыбайлас жемқорлықпен және заңсыз әрекеттермен күресу үшін негіздер белгілейді. Бұл азаматтар қоғам алдындағы өз рөлі мен жауапкершілігін сезінетін, шешімдер қабылдауға және мемлекеттік органдардың қызметін бақылауға қатысатын азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді.

Сонымен қатар, азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне қатысты қалыптасқан түсінікке көз жеткізіп, белгілі бір дәрежеде тұжырым қалыптастыру үшін сауалнама жүргізілген болатын. Жоғарыда аталған құқықтық мәдениетке берілген анықтамаларды ескере отырып, сауалнамаға қатысқан 90 қатысушының құқықтық мәдениет ұғымына қатысты түсінігін қарастыратын болсақ, «азаматтардың құқықтық мәдениет не сипаттайды?» деген сұраққа қатысушылардың басым көпшілігі (қатысушылардың 67,8%-ы) азаматтардың «құқықтық мәдениетін» өз құқықтарын қорғау үшін заңдарды қолдана білу деп түсінсе, қатысушылардың 44,4%-ы заңнама негіздері туралы,

негізгі құқықтар мен міндеттер туралы білім деп түсінеді. Сонымен қатар 35,6%-ы заңға сену, қоғам үшін заңның қажеттілігіне сендіру деп, ал 32,2%-ы құқықтық нормаларды сақтау деген анықтама берген (1-сурет).

Ескерту: қатысушылар 3-ке дейін жауап нұсқаларын таңдаған
1-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың азаматтардың құқықтық мәдениетін сипаттауы

Азаматтық қоғам – бұл мемлекеттен тәуелсіз жұмыс істейтін және онымен демократиялық принциптер негізінде өзара әрекеттесетін қоғамды сипаттайтын күрделі және көп қырлы ұғым. Ол өз азаматтарының жоғары әлеуметтік, саяси, мәдени және моральдық мәртебесін қамтамасыз ететін дамыған экономикалық, мәдени, құқықтық және саяси қатынастармен сипатталады. Азаматтық қоғам ортақ мүдделер мен құндылықтармен біріктірілген және ортақ мақсаттарға жету үшін бірлесіп әрекет ететін әртүрлі әлеуметтік топтардан тұрады.

Азаматтық қоғамның маңызды құрамдас бөліктері заңмен кепілдендірілген және сот билігі қорғаған дамыған құқықтық қатынастар мен азаматтық бостандықтар болып табылады. Азаматтық қоғам демократия мен құқықтық мемлекеттің нығаюына ықпал етеді және билікті бақылаудың және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды тетігі болып табылады. Өз кезегінде мемлекет азаматтық қоғамның рөлін тануға және құрметтеуге, оның дамуына жәрдемдесуге және азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы тиімді өзара іс-қимыл үшін жағдайларды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл идеалды қоғамның анықтамасы, оның шындығы азаматтық қоғамның құрылысын өзінің мақсаты деп жариялаған қоғамның идеалы мен қол жеткізілген күйінің арақатынасымен анықталады. Бұл шын мәнінде өмірдің барлық жағын қамтитын қоғамды, билікті, саясатты және адамды жетілдірудің шексіз процесі.

Азаматтық қоғам үшін осы терминнің өзіндік мағынасында (қазіргі мағынасында) біршама тұжырымдар тән (2-сурет).

Ескертпе: сурет дереккөздер негізінде автормен әзірленген [15, 29]
 2-сурет – Азаматтық қоғам ұғымына сай тұжырымдар

Жоғарыда көрсетілгендей, азаматтық қоғам – бұл мемлекеттік билік саласынан тыс жұмыс істейтін және қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешумен айналысатын тәуелсіз, автономды ұйымдардың бірлестігі. Азаматтық қоғам шеңберінде қайырымдылық ұйымдары, кәсіподақтар, ғылыми және мәдени қоғамдар, адам құқықтарын қорғау ұйымдары және т.б. құрылуда. Азаматтық қоғам қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, азаматтық қоғам – бұл азаматтар белсенді қатысушы ретінде әрекет ететін және мемлекеттік билік пен экономикалық процестерді бақылауды жүзеге асыратын қоғамдық қатынастарды ұйымдастырудың бір түрі. Азаматтық қоғам әлеуметтік-экономикалық қоғамды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Азаматтық қоғамның негізгі функцияларының бірі – азаматтардың мүдделерін қорғау және қоғамдық мәселелерді шешу. Азаматтық қоғам

сонымен қатар демократия мен құқықтық мемлекеттің дамуына ықпал етеді, биліктің қызметін бақылайды, азаматтық белсенділік пен жауапкершілік деңгейін арттырады. Азаматтық қоғам мемлекеттің немесе бизнестің мүддесі үшін емес, азаматтардың мүддесі үшін әрекет етеді, бұл оған мемлекеттік және корпоративтік міндеттемелердің орындалуын бақылайтын бақылаушы орган ретінде әрекет етуге мүмкіндік береді.

Бұл жерде азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту процесі оң әлеуметтік дамуды және жүйелі ынталандыруды қажет ететінін атап өткен жөн. Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениеттің негізгі құрамдас бөлігі ретінде тәуелсіз Қазақстанның ұлттық құқықтық мәдениетіне тән саяси-құқықтық идеяларды, қағидаттарды, нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі болып табылады.

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту процесі шынымен оң әлеуметтік дамуды және жүйелі ынталандыруды қажет етеді. Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті-бұл қоғамдағы әрбір азаматтың құқықтары мен міндеттерін білу және сақтау деңгейі. Бұл мемлекет пен жалпы қоғамның тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады.

Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту үшін барлық деңгейлерде, соның ішінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени деңгейде әлеуметтік дамуды қамтамасыз ету қажет. Әрбір азамат білім ала алатын, ақпарат пен құқықтық көмекке қол жеткізе алатын, сондай-ақ заң шеңберінде өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыра алатын жағдайлар жасау қажет.

Сонымен қатар, жүйелі ынталандыру азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамытудың маңызды факторы болып табылады. Мемлекет азаматтарды қоғамдағы заңдар мен мінез-құлық ережелерін сақтауға ынталандыратын құқықтық және әлеуметтік инфрақұрылым құруы керек. Бұған заңдар мен ережелерді сақтайтындар үшін марапаттар мен марапаттар жүйесін құру, сондай-ақ құқық бұзушылар үшін жауапкершілікті күшейту арқылы қол жеткізуге болады.

Осылайша, позитивті әлеуметтік даму және жүйелі ынталандыру азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамытудың маңызды факторлары болып табылады. Олар қоғамдағы әрбір азаматтың хабардарлығы мен жауапкершілігін арттыруға бағытталған бірыңғай стратегия шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс.

Мемлекет негізінен ерекшелік болып табылады, сонымен қатар әмбебаптық белгісімен сипатталады. Азаматтық қоғам мен мемлекетті бір-бірін жоққа шығаратын қарсыластар ретінде қарастырудың орнына, оларды бір бүтіннің екі құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады. Мемлекетті қоғамның жеке мүшелері арасындағы шарттың немесе келісімнің өнімі ретінде қарастыратын саяси философия теориясына сәйкес, мемлекет өзінің қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін оған бағынуға ерікті түрде келісетін азаматтардың "ортақ еркі" негізінде құрылады. Осылайша, мемлекет тәуелсіз тұлға емес, қоғамның еркінің өнімі болып табылады.

Мемлекет идеалды түрде азаматтық қоғамның мақсаттары мен құндылықтарының конспектісі, оның ең кіші ортақ белгісі және оның өмір сүруінің кепілі болып табылады. Сонымен қатар, мемлекет өмірдің азаматтық емес салаларында азаматтық қоғамның мақсаттары мен әдістерін жүзеге асырудың маңызды құралы болып табылады.

Бұл тұрғыда мемлекеттің азаматтық қоғамының қазіргі заманғы қарама-қайшылығы осы алғашқы теориялық тұжырымдамалардың жәдігері және сәйкесінше күрестің алғашқы практикалық күйінің жәдігері ретінде әрекет етеді.

Сондай-ақ практикалық сипаттағы бірнеше себептер бар. Солардың бірі-коммунистік үстемдікті бұзуға бағытталған XX ғасырдың соңындағы шығыс еуропалық революциялар барысында өзекті болған біздің заманымыздың азаматтық қоғамына тұжырымдамалар мен көзқарастардың пайда болу жағдайлары. Бұл мемлекетке қарсы емес, белгілі бір коммунистік мемлекетке қарсы бағытталған революциялар болды. Алайда олардың мемлекетке қарсы пафосы азаматтық қоғамның көптеген заманауи тұжырымдамалары мен тәжірибелерінде, ал шығыс еуропалық тұжырымдамалар мен тәжірибелерде — батыс елдеріндегі азаматтық қоғам мемлекетті өзінің алғашқы қарсыласы деп санамайды.

Барлық осы себептерге байланысты қазіргі Қазақстандағы азаматтық қоғамды зерттеудің үш негізгі перспективалық бағыты пайда болады:

1. Елдің демократиялық дамуындағы азаматтық қоғамның рөлін зерттеу. Бұл бағыт азаматтық қоғамды қалыптастыруға азаматтық қоғамдық ұйымдардың қатысуын талдауды, заңнамаға өзгерістер енгізуді, сондай-ақ мемлекет пен билік органдарының қызметін бақылауды қамтиды.

2. Қазақстандағы азаматтық қоғамның алдында тұрған проблемалар мен сын-қатерлерді зерделеу. Бұл бағыт кедейлік, жұмыссыздық, сыбайлас жемқорлық, экологиялық проблемалар және т.б. сияқты әлеуметтік-экономикалық проблемаларды, сондай-ақ азаматтық және саяси мәдениетті дамыту мәселелерін талдауды қамтиды.

3. Азаматтық қоғамның мемлекетпен және бизнеспен өзара іс-қимылын талдау. Бұл бағыт экономика, әлеуметтік қорғау, экология, білім беру және т. б. сияқты түрлі салаларда Азаматтық қоғамның мемлекетпен және бизнеспен өзара іс-қимыл тетіктерін зерделеуді қамтиды.

Қазақстан Республикасы азаматтық қоғамының құқықтық мәдениетіне қатысты мемлекеттік саясат азаматтық қоғамды қалыптастыру және дамыту, халықтың құқықтық хабардарлығы мен белсенді азаматтық ұстанымын арттыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған.

Сонымен қатар, азаматтық қоғам экономикалық дамудың күшті факторы болып табылады. Бұл кәсіпкерлікті, қайырымдылықты, білім беруді, ғылым мен мәдениетті дамытуға ықпал етеді. Азаматтық қоғам шағын және орта бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды, бұл өз кезегінде жаңа жұмыс орындарын құруға, экономиканың өсуіне және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Азаматтық қоғам мынадай себептер бойынша әлеуметтік-экономикалық қоғамды қалыптастырудың алғышарты болып табылады:

1. Азаматтық қоғам экономикалық белсенділіктің дамуына жағдай жасайды, соның арқасында азаматтардың өмір сүру деңгейі артады. Азаматтық қоғам шеңберінде бәсекелестік пен еркін таңдау үшін жағдайлар жасалады, бұл кәсіпкерлікті дамытуға ықпал етеді және инновацияларды ынталандырады.

2. Азаматтық қоғам азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етеді. Азаматтық қоғам шеңберінде мемлекет пен бизнестің қызметін қоғамдық бақылау тетіктері бар. Бұл азаматтардың мүдделерін қорғауға және олардың құқықтарының бұзылуына жол бермейді.

3. Азаматтық қоғам азаматтық жауапкершілікті дамытуға ықпал етеді. Азаматтық қоғам шеңберіндегі азаматтар жатақхананың заңдары мен ережелерін құрметтеу, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік және жалпы қоғамның әл-ауқатына қамқорлық рухында тәрбиеленеді.

4. Азаматтық қоғам демократияны дамытудың негізі болып табылады. Азаматтық қоғам шеңберінде азаматтардың өз пікірлерін білдіруге және қоғам деңгейінде шешім қабылдауға қатысуға мүмкіндігі бар.

Демек, құқықтық мәдениет азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуының алғышарты болып табылады, өйткені ол азаматтық белсенділіктің дамуына, заңның сақталуына және азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға ықпал етеді. Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті қоғамның құқықтық жүйесін анықтайтын және оған қатысушылардың мінез-құлқын қалыптастыратын теориялық тұжырымдамалар мен принциптер жиынтығына негізделген.

2 Азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайту саясатын жүргізу мәселелері

2.1 Азаматтардың құқықтық мәдениетін нығайту саясатын іске асырудың халықаралық тәжірибесі

Азаматтардың құқықтық мәдениетінің төмен деңгейі құқықтар мен бостандықтардың бұзылуына, сыбайлас жемқорлыққа, тәртіпсіздіктерге және қоғамдағы қылмыстық көріністерге әкелуі мүмкін. Сондай - ақ, бұл азаматтардың құқықтық жүйеге және оның институттарына деген сенімінің әлсіреуіне, сайып келгенде, мемлекеттің демократиялық институттарының жойылуына әкелуі мүмкін. Азаматтардың құқықтық мәдениеті түпкілікті нүкте емес, үнемі дамып, жетілдіріліп отыратындығын түсіну маңызды. Мемлекет азаматтарға білім алуға және олардың құқықтық сауаттылығын арттыруға, сондай-ақ заңдар мен мінез-құлық ережелерін сақтау үшін қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік беруі керек. Сонымен қатар, азаматтар қоғамның құқықтық жүйесіне белсенді қатысып, оны жетілдіруге және қорғауға қатысуы керек.

Жаһанданудың заманауи процестерін және әлемдік қоғамдастықтың озық елдерінің құқықтық мәдениеттерінің өзара әсерін ескере отырып, шет елдерде азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатын қалыптастыруға тікелей әсер ететін факторларды қарастыру және зерттеу қажеттілігі туындайды. Мұның қалай шешілетіні көп қырлы мәселе; брошюралар немесе веб-сайт арқылы заңды ақпарат беру жеткіліксіз. Басқалары әйелдердің, қолайсыз отбасылардың және мүгедектердің құқықтық сауаттылығын арттырудың маңыздылығы туралы жазғанымен, бұл мақалада құқықтық сауаттылық шағын бизнес қызметі аясында қарастырылады.

Америка Құрама Штаттары құқықтық мемлекет болып саналады. Бұл оның құқықтық жүйесінің өзегі халықтың құқықтық мәдениеті екенін білдіреді. Оның маңыздылығын Лоуренс Фридман "Американдық құқыққа кіріспе" еңбегінде атап өтіп, дамыған құқықтық мәдениеттің қатысуынсыз құқықтық жүйенің әрекеті мүмкін емес екенін айтты [16]. Бұл тұжырымдама пікірталас сипатына ие, әртүрлі ғалымдар мен зерттеушілер арасында қайшылықтар мен қайшылықтар тудырады. Британдық жазушы және мәдениет теоретигі Раймонд Уилсонның пікірінше, бұл ағылшын тіліндегі "мәдениет" терминін түсінудің қиындығымен байланысты, өйткені ол адамның белсенді әрекетін де, оның көзқарастарын да, қоғамды қабылдау принциптерін де қамтуы мүмкін. Сонымен, Фридман құқықтық мәдениетті Заңның табиғатын түсінуге бағытталған пікірлер, дәстүрлер, адамның ойлау тәсілдерін қамтитын жалпы мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде анықтады.

Ғалымның пікірінше, бұл термин қоғамның мемлекеттің құқықтық жүйесіне қатынасын, оның заңдары мен тұтастай алғанда құқықтық жүйенің әділдігін түсінуді, сондай-ақ құқық саласындағы адамдардың мінез-құлық үлгілерін біріктірді. Осылайша, Фридманның пікірінше, құқықтық мәдениет ұғымының құрылымына адамдардың құқықтық санасы ғана емес (legal consciousness) – адамдардың заңға қатынасын білдіретін көзқарастар мен

принциптердің жиынтығы ғана емес, сонымен бірге олардың құқық саласындағы әрекеттері де кірді. Ғалымның идеяларын көптеген зерттеушілер кәметке толмағандардың мемлекеттің құқықтық жүйесіне қатынасы, АҚШ тұрғындарының құқықтық санасы және т. б. сияқты құбылыстарды зерттеу үшін пайдаланды [17].

Әрине, жастар ең маңызды әлеуметтік топтардың бірі болып табылады, өйткені бүкіл қоғамның үйлесімді даму мүмкіндігі оған байланысты. Алайда, сонымен бірге ол ең осал болып саналады, өйткені бұл әлеуметтік топ көбінесе балалық шақ пен ересек өмір арасындағы аралық кезең ретінде анықталады, бұл кезде адам жаңа әлеуметтік рөлдер мен мінез-құлық үлгілерін толық игермеген, бірақ бұрынғысын басшылыққа ала алмайды. Белгілі бір дәрежеде бұл жағдайды маргиналдылықпен салыстыруға болады-адамның немесе топтың әлеуметтік жағдайдың жеткілікті тұрақсыздығымен сипатталатын екі қауымдастықтың шегінде болу жағдайы.

Осылайша, жастардың қолданыстағы құқықтық жүйеге қатынасы, сондай-ақ оның құқықтық ережелерді бұзғысы келетіндігі немесе болмауы құқықтық мәдениеттің деңгейіне, сондай-ақ құқықтық сананың даму деңгейіне байланысты. "Құқықтық сауаттылық" (legal literacy) термині де осы ұғымдармен тығыз байланысты - американдық адвокаттар қауымдастығы (American Bar Association) қолданыстағы заңдарға қатысты сыни тұрғыдан ойлау мүмкіндігі ретінде, ал канадалық адвокаттар қауымдастығы (Canadian Bar Association) заңдардың мағынасын түсіну, олардың мазмұнынан қорытынды жасау, сондай - ақ осы тұжырымдарды пайдалану қабілеті ретінде айқындайды [18]. Шынында да, адамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастыру заңдардың мағынасын, сондай-ақ оларды сыни бағалау мен талдау қабілетін нақты түсінбестен мүмкін емес.

Жоғарыда аталған мәселені шешу үшін Америка Құрама Штаттарында қазірдің өзінде аталған Legal services corporation құрылды, оның негізгі мақсаты табысы төмен азаматтарға (соның ішінде жастар өкілдеріне) құқықтық мәселелер бойынша кеңес беру болып табылатын тәуелсіз коммерциялық емес ұйым. Бұл ұйым азаматтардың сот төрелігіне тең қол жеткізуін қамтамасыз етеді, АҚШ Штаттарында халықтың заңгерлік консультацияларын жүзеге асыру бойынша көптеген жеке ұйымдарды қаржыландырады. Сондай-ақ, жоғарыда аталған ұйым заң факультетінің студенттерін ауыл тұрғындарына құқықтық көмек көрсетуге тартатын жазғы заңгерлер корпусын (Rural Summer Legal Corps) құратынын атап өткен жөн. Бұл бағдарламаның қажеттілігін Статистика дәлелдейді, оған сәйкес 2016 жылдан 2018 жылға дейін АҚШ-тың 36 штатында 60 студент заңгерлік көмек көрсетті [19].

Сонымен қатар, британдық ғалым Лоренцо Котулдың пікірінше, жекелеген елдер халқының құқықтық мәдениетінің төмен деңгейінің себептеріне ресми басылымдарда жарияланған құқықтық ақпаратқа қол жеткізудің қиындығы жатады [20]. Бұл мәселені шешу үшін құқықтық тәрбие жүйесі (legal education) - халықты құқықтың практикалық және теориялық аспектілеріне оқыту жөніндегі шаралар кешені пайдаланылады. Америка

Құрама Штаттарында заң пәндері мектепте оқи бастайды. Әрі қарай, заңгерлік білім Заң мектебінде заң ғылымдарының докторы дәрежесін алуға және тәжірибелі заңгер болуға мүмкіндік беретін заң мектептерінде жалғасуы мүмкін. Кәсіби заңгерлік білім алудың маңыздылығын Леонард Дж. Лонг, заң және заң саласындағы білікті мамандардың болуы бүкіл қоғамның үйлесімді дамуына ықпал ететіндігі туралы айтады. Айта кету керек, заңгерлік білім алуға үміткерлерге өте жоғары талаптар қойылады: бакалавриатты аяқтау және гуманитарлық немесе Жаратылыстану ғылымдарының бакалавры дәрежесінің болуы, түсу сынақтарынан өту, ұсыныс хаттардың болуы, сондай-ақ сұхбаттан сәтті өту [21].

Осылайша, жастардың құқықтық мәдениетінің деңгейі қоғам мен мемлекеттің үйлесімді дамуының өте маңызды факторы болып табылады, өйткені нақты елдегі қылмыс деңгейі халықтың заңға қатынасына байланысты. Бүгінгі таңда Америка Құрама Штаттарында халықтың, атап айтқанда жастардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық сауаттылығын арттыру бойынша түрлі бағдарламалар бар. Осы іс-шаралардың тиімділігін АҚШ-тың ювеналды әділет және құқық бұзушылықтардың алдын алу басқармасының статистикасы куәландырады, оған сәйкес 2016-2017 жылдар аралығында Құқық бұзушылықтардың барлық түрлері үшін қамауға алынған жастар өкілдерінің саны 5%-ға, ұрлық жасағаны үшін-4% - ға, вандализм үшін-6%-ға, қоғамдық тәртіпті бұзғаны үшін-5%-ға қысқарды, қаңғыбастық үшін-6 %. Алайда, көлік құралын ұрлағаны үшін ұсталғандар саны 4% - ға, ал отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар үшін 9% - ға өсті, бұл құқықтық мәдениетті арттыру жүйесінде белгілі бір олқылықтардың болуын көрсетеді [22]. Айта кету керек, мемлекеттің негізгі міндеті жоғарыда аталған бағыттағы жаңа бағдарламаларды құру, сондай-ақ бұрыннан бар бағдарламалардың тиімділігін арттыру деп санауға болады, бұл халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға және елдегі қылмыс деңгейін төмендетуге әкеледі.

Құқықтық сауаттылықты арттыру идеясы сот төрелігіне нақты қол жеткізу тұжырымдамасымен тығыз байланысты және білім беру бағдарламаларын, заңнамаға қол жеткізуді және заңды құжаттардың қарапайым тіліне ұмтылуды қамтиды. Мысалы, Австралияда мемлекеттік органдар жауап бере алатын заңгерлік білім берудің қоғамдық бағдарламалары, сондай-ақ 1995 жылы құрылған Австралияның құқықтық ақпарат институты (AustLII) сияқты интернетті қолданатын заңнамалық бастамаларға қол жетімділік бар [23].

Әлемнің көптеген елдерінде азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру бойынша түрлі бағдарламалар мен бастамалар бар. Бұл бағдарламалар әртүрлі болуы мүмкін, бірақ тұтастай алғанда олар азаматтардың өз құқықтары мен міндеттері туралы білімі мен түсінігін жақсартуға, сондай-ақ азаматтардың құқықтық жүйеге қатысу деңгейін арттыруға бағытталған.

Германияда азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған саясатты сәтті жүзеге асырудың мысалын атап өтуге болады. Мұнда азаматтар мектепте заңгерлік білім алады, содан кейін олардың құқықтары мен міндеттерімен толық танысуға көмектесетін түрлі курстар мен семинарларға

қатысуға мүмкіндік алады. Сондай-ақ Германияда оған мұқтаж азаматтарға заңгерлік көмек пен кеңес беретін әртүрлі ұйымдар бар [24].

Тағы бір мысал – Канада. Канадада азаматтарға өз құқықтары мен міндеттерін жақсы түсіну үшін қажетті ақпарат пен ресурстарды ұсынатын федералды "Канада құқықтары" бағдарламасы бар. Сондай-ақ, Канадада заңгерлер мен басқа да Кәсіпқойларға арналған әртүрлі білім беру бағдарламалары бар.

Әр адамның үнемі өзгеріп отыратын жеке және сыртқы экономикалық жағдайларға тиімді жауап беру мүмкіндігі (АҚШ, Құқықтық сауаттылық жөніндегі Консультативтік кеңес); материалдық әл-ауқатқа әсер ететін қаржылық жағдайларды оқи, талдай, басқара және бөле білу (АҚШ, әлеуметтік қаржылық зерттеулер институты).

Америка Құрама Штаттарында азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған көптеген бағдарламалар бар. Мысалы, американдық адвокаттар қауымдастығы заң жүйесі туралы көбірек білгісі келетін азаматтар үшін көптеген ресурстар мен білім беру бағдарламаларын ұсынады. АҚШ-та заң клиникалары мен жобалары бар, олар кедей және аз қамтылған азаматтарға заңгерлік көмек көрсетеді [25].

Сонымен қатар, әлемнің әртүрлі елдерінде азаматтардың құқықтық мәдениетін арттырумен айналысатын әртүрлі ұйымдар бар. Мысалы, халықаралық құқықтық ақпарат қауымдастығының 50-ден астам елде өкілдіктері бар және азаматтарға өз құқықтары мен міндеттерін жақсы түсінуге көмектесетін әртүрлі құқықтық ресурстар мен ақпарат береді. Бұл ұйым сонымен қатар азаматтар мен заң мамандары үшін оқыту бағдарламалары мен семинарлар өткізеді.

Сондай-ақ, кейбір елдер азаматтардың құқықтары мен міндеттері туралы ақпаратты қамтитын арнайы веб-сайттар мен қосымшалар жасайды. Мысалы, Үндістанда азаматтарға Үнді заңдарына сәйкес құқықтар мен міндеттер туралы ақпарат беретін "Nyaya Bandhu" қосымшасы құрылды [26].

Жалпы, көптеген елдер азаматтардың құқықтық мәдениетін арттырудың маңыздылығын мойындайды және оны жүзеге асыру үшін әртүрлі қадамдар жасауда. Бұл бастамалар мен бағдарламалар әр түрлі болуы мүмкін және әр елдің нақты қажеттіліктері мен мәдени ерекшеліктеріне байланысты. Алайда, тұтастай алғанда, олар азаматтардың құқықтық жүйе туралы білімдерін жақсартуға және олардың оған қатысуын арттыруға бағытталған.

Сонымен қатар, көптеген елдер кең аудиторияға қол жетімді құқықтық ресурстар мен материалдарды әзірлеуде. Бұл материалдар құқықтық мәліметтер базасын, ақпараттық брошюраларды, бейне сабақтарды және басқа да білім беру материалдарын қамтуы мүмкін. Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясаты бағдарламаларының маңызды аспектісі адам құқықтары мен құқықтық мәдениетті дамыту саласында жұмыс істейтін әртүрлі үкіметтік емес ұйымдар мен қауымдастықтарға жәрдемдесу және қолдау болып табылады.

Жалпы, азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатының бағдарламалары құқықтық жүйені нығайтуда және азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруда маңызды рөл атқарады. Олар азаматтарға өз құқықтарын жақсы түсінуге және қорғауға көмектеседі, сонымен қатар демократиялық институттардың дамуына және адам құқықтарын құрметтеуге ықпал етеді.

Кез келген заңға бағынатын азамат өзін қауіпсіз сезінбейтін, олардың оң барабар құқықтық санасының дамуына ықпал ете алмайтын қоғам демократиялық деп таныла алмайды. Бұл азаматтық қоғамның жоқтығын көрсетеді. Құқықтық нигилизмнің деструктивті нысандары Қазақстан Республикасының әлеуметтік-мәдени, адамгершілік, рухани, экономикалық дамуына зор зиян келтіреді. Сондай-ақ, құқықтық нигилизм дүниетанымдық проблема ретінде тек қазақстандық қоғамның проблемасы болып табылмайтындығын атап өткен жөн. Бұл ереже Батыстың философиялық-құқықтық ойы құқықтық құндылықтар дағдарысына да алаңдайтындығымен расталады.

Қазақстанда құқықтық нигилизмді жою жалпы мемлекеттік міндет болып табылады. Ол үшін құқықтық нигилизмнің табиғатын, оның пайда болу заңдылықтарын, оны жою жолдарын терең талдай отырып, ғылыми көзқарас қалыптастыру қажет. Бүгінгі күні жүргізіліп жатқан ғылыми зерттеулер тәжірибелік іске асыруды (сол нормативтік-құқықтық базада) жеткіліксіз дәрежеде алады, бұл тұтастай алғанда қоғамның да, мемлекеттік басқару жүйесінің жекелеген элементтерінің де құқықтық мәдениетінің жеткіліксіз деңгейін көрсетеді. Құқықтық мәдениет және құқықтың өзі әлеуметтік нормативтік реттеудің маңызды элементі болып табылады. Сонымен қатар олар арқылы қоғамның тіршілік әрекетін басқару негізі, яғни мемлекеттік биліктің, басқару жүйесінің жұмыс істеуінің конституциялық-құқықтық негіздері қалыптасады.

Бұл жерде азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту процесі оң әлеуметтік дамуды және жүйелі ынталандыруды қажет ететінін атап өткен жөн. Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениеттің негізгі құрамдас бөлігі ретінде тәуелсіз Қазақстанның ұлттық құқықтық мәдениетіне тән саяси-құқықтық идеяларды, қағидаттарды, нормалар мен құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі болып табылады. Қазақстанда құқықтық мемлекеттің қалыптасуы қоғамдағы құқықтық мәдениеттің дамуымен және құқықтық нигилизмді жеңумен тығыз байланысты. Бұл өз кезегінде дамыған институттары бар дамыған азаматтық қоғамның қалыптасуына ықпал етеді. Құқық әлеуметтік әділеттілікке, теңдікке, гуманизмге және жеке бас бостандығына негізделген берік әлеуметтік құндылық деген идея қоғамдық санада қалыптасуы керек. Әрбір азамат құқықтық нигилизмді жою факторы ретінде құқықтық мәдениетті арттыру қажеттілігін "түсінуі" керек, әйтпесе азаматтық қоғамды қалыптастыру процесіне мүлдем қарама-қайшы процесс болады.

Осылайша, көптеген елдер азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту саясатының бағдарламаларын әзірлейді және іске асырады, әр мемлекет

өзінің нақты мақсаттары мен бағдарламаларды іске асырудан күтілетін нәтижелерін қояды. Жоғарыдағы айтылғандарға сәйкес, көптеген елдер даму стратегияларын (стандарттарын) әзірлеу; реттеушіні анықтау; осы іс-шараларға мұқтаж ең осал санаттарды анықтау арқылы халықтың қаржылық сауаттылығын белсенді түрде арттырады деген қорытынды жасауға болады. Кейбір елдер азаматтарға тұтыну құқықтарын қорғауға және қаржылық қызметтерді түсінуге көмектесуге бағытталған, ал басқа елдер ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру шеңберінде құқықтық сауаттылықтың артуын көреді, кейбір елдерде басты мақсат-ел азаматтарының жеке қаржылық мінез-құлқы саласындағы психологиялық көзқарастарды өзгерту болып табылады.

2.2 Қазақстандағы құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясатының қазіргі жағдайы мен оның тиімділігін талдау

Құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясатының қазіргі жағдайы кез-келген қоғамның дамуындағы маңызды аспект болып табылады. Осы зерттеу барысында осы саясаттың негізгі аспектілерін қарастырамын және құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясатының қазіргі жағдайына талдау жасайтын боламыз.

Қазіргі әлемде азаматтардың құқықтық мәдениетін дамытуға бағытталған көптеген тетіктер мен бағдарламалар бар. Ең маңызды механизмдердің бірі-білім беру. Көптеген елдерде құқықтар мен заңдарды оқыту білім беру бағдарламасының міндетті бөлігі болып табылады. Алайда, мұндай бағдарламалар болса да, көптеген азаматтар заңдарды дұрыс түсінбейді және қолдана алмайды, бұл құқықтық мәдениетті дамытудың маңызды проблемасы болып табылады.

Тағы бір маңызды тетік – құқықтық ақпараттың қол жетімділігі. Көптеген елдер азаматтарға құқықтық құжаттар мен заңдар туралы ақпаратқа қол жеткізуге көмектесетін әртүрлі интернет-ресурстар жасайды. Алайда, мұндай ресурстар болуы мүмкін болса да, олар арнайы заңгерлік білімі жоқ қарапайым азаматтар үшін әрдайым түсінікті бола бермейді.

Құқықтық мәдениетті демократиялық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың маңызды шарты ретінде қарастыру қажет екендігі түсінікті.

Азаматтардың құқықтық мәдениетті қалыптастыруға қатысуы да маңызды аспект болып табылады. Кейбір елдерде азаматтардың құқықтық қорғау мәселелерінде белсенді болуына көмектесетін әртүрлі қоғамдық бақылау топтары құрылады. Алайда, мұндай топтарға қатысу көптеген азаматтар үшін қол жетімді болмауы мүмкін екенін ескеру қажет, өйткені ол белгілі бір білім деңгейін, бос уақытты және басқа ресурстарды қажет етеді.

Сондай-ақ, әртүрлі елдерде құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясатының әртүрлі ерекшеліктері болуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Мысалы, демократиясы дамыған және күшті құқықтық жүйесі бар елдерде мұндай саясат жеткілікті дамымаған құқықтық жүйесі бар елдерге қарағанда тиімдірек болуы мүмкін.

Әр елдің мәдени ерекшеліктері мен ұлттық дәстүрлерін ескеру қажет. Мысалы, ұжымшылдық деңгейі жоғары елдерде жеке емес, ұжым деңгейінде құқықтық мәдениетті қалыптастыру маңызды аспект болуы мүмкін. Мұндай елдерде ұжымдағы өзара бақылау және заң бұзушыларға әлеуметтік қысым жасау сияқты құқықтық мәдениетті арттыру үшін әлеуметтік тетіктерді қолдану пайдалы болуы мүмкін.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың қазіргі заманғы саясаты алдында тұрған негізгі сын-қатерлердің бірі – үнемі өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделу қажеттілігі. Ақпараттық технологиялар дәуірінде, ақпарат барлығына қол жетімді болған кезде, орны мен уақытына қарамастан, азаматтарды құқықтық мәдениетті дамытуға тартудың жаңа тәсілдерін табу қажет. Бұл онлайн курстар, мобильді қосымшалар және басқа технологиялық шешімдер болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Жарлығы Қазақстан үшін үлкен маңызға ие, өйткені ол мемлекеттің ұзақ мерзімді перспективаға арналған құқықтық саясатын дамыту бағыттарын айқындайды.

Тұжырымдаманың негізгі мақсаты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін, әділеттілікке кепілдік беретін және экономика мен жалпы қоғамның тұрақты дамуына әкелетін құқықтық қатынастардың тиімді жүйесін құру болып табылады [27, 72];

Тұжырымдаманың маңызды бағыттарының бірі аз қамтылғандар мен аз қамтылғандарды қоса алғанда, азаматтардың барлық санаттары үшін құқықтық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Ол үшін тегін заң қызметтері желісін құру және заңгерлердің кәсіби қоғамдастығын дамыту жөніндегі шаралар көзделген.

Сондай-ақ, тұжырымдама азаматтық қоғам институттарын нығайтудың және халықтың құқықтық мәдениетін арттырудың маңыздылығын атап көрсетеді. Осыған байланысты бұқаралық ақпараттық науқандарды өткізу, азаматтарды құқық негіздеріне оқыту және құқықтық сананы қалыптастыру жөніндегі шаралар көзделген. Тұжырымдаманың негізгі аспектілерінің бірі мемлекеттік басқарудың ашық және тиімді жүйесін құруды, азаматтық бостандық пен адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуді көздейтін құқықтық мемлекетті дамыту болып табылады. Сонымен қатар, Тұжырымдама бизнес үшін жағдай жасауды, инвестициялар тартуды және нарықта тұрақтылықты қамтамасыз етуді көздейтін құқықтық экономиканы дамытуға да назар аударады.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Жарлығы Қазақстандағы құқықтық саясатты дамытудың ұзақ мерзімді перспективаға арналған негізгі бағыттарын айқындайтын маңызды құжат болып табылады.

Тұжырымдамада көзделген шараларды іске асыру халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруға, экономика мен бизнесті дамыту үшін жағдай жасауға, құқықтық мемлекетті нығайтуға және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру кезеңінде 2010-2020 жылдар бойы қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған көптеген іс-шаралар өткізілді. Тегін заң қызметтері құрылды, заңгерлердің білім беру және біліктілігін арттыру орталықтары ашылды, халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруға бағытталған білім беру науқандары жүргізілді. Сондай-ақ азаматтардың құқықтық қорғалуын жақсартатын және бизнес пен инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар жасайтын жаңа заңдар мен нормативтік актілер әзірленіп, қолданысқа енгізілді.

Алайда, құқықтық мәдениетті арттыру мәселелері өзекті болып қала беретінін және мемлекет, қоғамдық ұйымдар және әрбір азамат тарапынан үнемі назар мен күш-жігерді талап ететінін атап өткен жөн. Атап айтқанда, құқықтық мемлекетті нығайту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, құқықтық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету және халықтың құқықтық сана деңгейін арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет.

Яғни, 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында көзделген шараларды іске асыру азаматтардың құқықтық мәдениетін нығайтуға, экономика мен тұтастай алғанда қоғамның дамуы үшін жағдайлар жасауға оң әсер етеді. Алайда, бұл процесс одан әрі күш пен дамуды қажет етеді, өйткені құқықтық мәдениет кез-келген мемлекет пен қоғамның табысты дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады.

Мемлекеттік саясат шеңберінде Қазақстан Республикасында құқықтық мәдениетті қалыптастыруға және нығайтуға бағытталған бірқатар іс-шаралар іске асырылуда. Азаматтардың құқықтық білімін қамтамасыз ету және мемлекеттің құқықтық білім беруді дамытуға қатысуы маңызды элемент болып табылады. Мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі - сот билігі, құқық қорғау органдары және басқалары сияқты құқықтық институттарды құру және нығайту. Маңызды элемент - олардың тәуелсіздігі мен құзыреттілігі, бұл азаматтарға өздерін қорғалған және әділеттілікке сенімді сезінуге мүмкіндік береді. Демек, Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мен нығайтудағы мемлекеттік саясат неғұрлым күшті және орнықты азаматтық қоғам үшін жағдай жасауға бағытталған деп тұжырымдауға болады.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы азаматтық қоғамның елдің әлеуметтік-экономикалық даму процестеріне қатысуының маңыздылығын мойындады. Азаматтық қоғам бұл тұжырымдамада "ортақ мүдделерді қанағаттандыру және әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін Біріккен еркін, тең құқылы азаматтардың жиынтығы" ретінде анықталды [28, 64]. Тұжырымдама азаматтық қоғам демократияны, құқықтық мемлекетті дамытудың және барлық деңгейдегі

шешімдер қабылдауға азаматтық қатысудың маңызды элементі екенін мойындады. Ол сондай-ақ халықтың әртүрлі топтарының мүдделерін білдіре алатын және олардың шешім қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз ете алатын Тәуелсіз азаматтық ұйымдарды қолдау мен дамытудың маңыздылығын мойындады. Тұжырымдама ұсынатын шаралардың қатарында азаматтық ұйымдарды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау, олардың қызметін қолдау, олардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру, азаматтық қоғам мен мемлекеттік органдар арасындағы диалогты дамытуға жәрдемдесу, сондай-ақ азаматтық қоғам мен бизнес арасындағы байланыстарды нығайту болды.

Тұжырымдамада көзделген шараларды іске асыру Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның дамуына оң әсер етті. Жаңа азаматтық ұйымдар құрылды, қолданыстағы ұйымдардың жұмысы жақсарды, азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруға және азаматтық қатысу дағдыларын дамытуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен тренингтер өткізілді. Сондай-ақ азаматтық ұйымдардың әртүрлі деңгейдегі шешім қабылдау процестеріне қатысуы үшін жағдайлар жасалды.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы елдің қоғамдық-саяси және экономикалық дамуындағы азаматтық қоғамның рөліне үлкен көңіл бөледі. Құжатта азаматтық қоғам халықтың азаматтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастырудың, сондай-ақ мемлекеттік органдардың ашықтығы мен жауапкершілігін қамтамасыз етудің негізгі факторы болуға тиіс екендігі атап көрсетілген [29].

Тұжырымдамада мемлекет азаматтық қоғамның дамуына жағдай жасауы, оның қызметін қолдауы және шешім қабылдау кезінде азаматтық қоғамның пікірін ескеруі керек екендігі көрсетілген. Бұдан басқа, азаматтық қоғам Мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларды іске асыруға белсенді қатысуға, мемлекеттік органдардың қызметіне бақылауды жүзеге асыруға және экономика мен әлеуметтік саланың дамуына жәрдемдесуге тиіс.

Жоғарыда аталған тұжырымдамада елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы азаматтық қоғамның маңыздылығына ерекше назар аударылады. Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы азаматтардың құқықтық мәдениетін дамытудың маңыздылығын белгілейді және оны елдің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізумен байланыстырады. Азаматтардың құқықтық мәдениеті азаматтардың санасы мен жауапкершілігін қалыптастыруда, олардың заң мен құқықтық нормаларды білуі мен құрметтеуінде шешуші рөл атқарады. Бұл құқықтық мемлекеттің нығаюына және елдегі азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді. Бұдан басқа, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру әлеуметтік-экономикалық бағдарламалар мен жобаларды тиімді іске асыруға ықпал етеді, құқықтық тәртіпті нығайтуға, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға жәрдемдеседі. Жалпы, азаматтардың құқықтық мәдениетін дамыту аталған

тұжырымдаманың ажырамас бөлігі болып табылады және елдің тұрақты және үйлесімді дамуына ықпал етеді.

Тұжырымдамада қойылған негізгі міндеттердің бірі азаматтық қоғамды елдің әлеуметтік-экономикалық өмірінің белсенді қатысушысы ретінде дамыту болып табылады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін тәуелсіз коммерциялық емес ұйымдарды дамыту үшін жағдай жасау, азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуы үшін мүмкіндіктерді кеңейту, сондай-ақ азаматтық білім мен хабардарлық деңгейін арттыру көзделген. Осылайша, Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында азаматтық қоғам елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды фактор болып табылады, ал оның қатысуы мен мемлекетпен өзара іс-қимылының рөлі маңызды және қажетті деп танылады.

Осылайша, Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасындағы азаматтық қоғамның рөлі елдің қоғамдық-саяси өмірі үшін де, экономикалық және әлеуметтік даму үшін де аса маңызды және маңызды болып табылады.

Азаматтық қоғамда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде мемлекеттік билік маңызды рөл атқарады. Ол адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға кепілдік беретін заңнамалық базаны құруы және қолдауы, сондай-ақ оның сақталуын бақылауды жүзеге асыруы керек. Мемлекеттік билік азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқаратын үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, кәсіподақтар және басқалар сияқты азаматтық қоғам мен оның институттарының дамуына жағдай жасауы керек.

Алайда, мемлекеттік билік азаматтардың мүдделері мен пікірлерін ескеруі, жұртшылықпен ынтымақтасуы және үкіметтік емес ұйымдармен диалогқа қатысуы тиіс. Тек осы жағдайда ғана қоғамдағы адам құқықтарының әділдігі мен құрметіне қол жеткізуге болады. Сондай-ақ, мемлекеттік билік азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру, құқықтық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету және азаматтарға өз құқықтарын іске асыру мен қорғауға жәрдемдесу жөніндегі шараларды жүргізуге тиіс.

Тұтастай алғанда, азаматтық қоғамда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттік биліктің рөлі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін жағдай жасау, сондай-ақ азаматтардың пікірін құрметтеу және ескеру және олардың шешім қабылдау процесіне қатысуы болып табылады.

Заңнаманы жетілдіру азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы маңызды қадам болып табылады. Нақты және түсінікті құқықтық нормалар мен заңдар халықтың құқықтық сауаттылығын арттыруға ықпал етеді және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы Қазақстанның құқықтық мемлекет

ретінде одан әрі дамуы үшін үлкен маңызға ие [30]. Тұжырымдама азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру, құқықтары мен бостандықтарын қорғау, азаматтық қоғамды дамыту, сот төрелігін жетілдіру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, мемлекеттілікті нығайту және тағы басқа көптеген шараларды көздейді.

Тұжырымдаманың негізгі міндеттерінің бірі халықтың құқықтық сауаттылығын, оның ішінде білім беру және ақпараттық жұмыс арқылы арттыру болып табылады. Сондай-ақ, құқықтық кеңістікті нығайту және адам мен азаматтың құқықтарын қорғау маңызды бағыт болып табылады. Тұжырымдама сонымен қатар құқықтық тәртіпті нығайтуға, сот төрелігінің тиімділігін арттыруға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске назар аударады. Азаматтық қоғамның дамуы және оның қоғамдық мәселелерді шешуде мемлекетпен әріптестігі де маңызды сәт болып табылады. Тұжырымдамада көзделген шараларды іске асыру құқықтық мемлекеттің нығаюына және азаматтардың әл-ауқатының артуына әкелуге тиіс. Тұжырымдама Қазақстан Республикасының алдағы жылдарға арналған стратегиялық мақсаттарын іске асыру жолындағы маңызды қадам болып табылады. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы елдің, оның азаматтарының және тұтастай алғанда құқықтық жүйенің дамуы үшін үлкен маңызға ие.

Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мен нығайтудағы мемлекеттік саясат құқықтық жүйені дамыту және халықтың құқықтық хабардарлығын арттыру үшін қолайлы жағдайлар қамтамасыз ету. Қазақстан Республикасында құқықтық мәдениетті нығайтуға бағытталған бірқатар заңнамалық актілер бар.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлі заңнамалық және құқық қолдану базасын құрумен шектелмейтінін атап өту маңызды. Мемлекет сондай-ақ азаматтардың сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз етуге, пікір білдіруге және қоғамдық өмірге қатысуға жағдай жасауға, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықпен және азаматтардың құқықтарының бұзылуымен күресуге тиіс.

Осылайша, мемлекет азаматтық қоғамда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады және оның заң шеңберінде әрекет етуі және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуі, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру міндеті мен мемлекеттің қауіпсіздігі мен конституциялық құрылысын қамтамасыз ету қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды.

Азаматтық қоғам құру үшін шаралар кешенін жүргізу қажет, олардың бірі халықтың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру болып табылады. Азаматтық қоғамды қалыптастыру процесінде құқықтық мәдениеттің рөлі халықтың құқықтық сауаттылығының тұтас жүйесін қалыптастыру және жұмыс істеу тетігі болу қабілетінде, оның құқық нормаларын қолдана білуінде,

адамгершілік, құқықтық, этикалық мәдениеттің жеке деңгейін жетілдіруде көрінеді.

Азаматтардың құқықтық мәдениетінің жағдайы оның құқықтық жүйесінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Құқықтық мәдениетті арттыру, халықтың құқықтық санасын дамыту – тәуелсіз, демократиялық және құқықтық мемлекет құруға ықпал ететін қазіргі Қазақстанның азаматтық қоғамын қалыптастырудың маңызды критерийлері.

Құқықтық мәдениет мемлекеттің дамуын айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бұл азаматтардың заңды, құқықтар мен міндеттерді түсінуі мен құрметтеу дәрежесін көрсетеді, сонымен қатар олардың мінез-құлқына және заңдылыққа деген көзқарасына әсер етеді.

Азаматтардың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі мемлекеттің дамуы үшін қажетті алғышарт болып табылады. Азаматтар құқықтық нормалар мен құндылықтарды терең түсінген кезде, олар заңды сақтаудың маңыздылығын және қоғамдағы құқықтық жүйенің рөлін түсінеді. Бұл инвестицияларды тартудың, бизнесті дамытудың және жалпы экономикалық өсудің негізгі факторы болып табылатын ішкі ортаның тұрақтылығы мен болжамдылығына ықпал етеді.

Мемлекеттің дамуы азаматтардың құқықтық жүйеге және құқықтық тәртіп органдарына деген сенімімен де байланысты. Азаматтар әділеттілік пен әділеттіліктің тиімділігіне сенген кезде, олар өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға көбірек жүгінеді. Бұл құқық бұзушылықтардың азаюына, Заңның сақталу деңгейінің жоғарылауына және жалпы құқықтық тәртіптің нығаюына әкеледі.

Сондай-ақ, азаматтардың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі азаматтық қоғамның дамуына ықпал ететінін атап өткен жөн. Азаматтар өздерінің құқықтары мен міндеттерін түсінген кезде, олар қоғамдық өмірге белсенді қатысады, өз пікірлерін білдіреді және елдің дамуына қатысты шешімдер қабылдауға үлес қосады. Құқықтық құндылықтарға негізделген азаматтық қоғам билікті басқаратын, сыбайлас жемқорлықтың алдын алатын және демократиялық дамуға ықпал ететін күшті күшке айнала алады. Алайда, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейіне өздігінен қол жеткізілмейді. Ол мемлекет, білім беру мекемелері, азаматтық қоғам және бұқаралық ақпарат құралдарының жүйелі күш-жігерін қажет етеді. Азаматтардың құқықтық хабардарлығын арттыруға бағытталған білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру, құқықтық мәселелер бойынша курстар мен семинарлар ұйымдастыру, сондай-ақ құқықтық ақпараттың қолжетімділігі мен түсінікті болуын қамтамасыз ету қажет.

Білім беру мекемелері азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мектептер мен жоғары оқу орындары заң мен құқықтық жүйені жақсы түсінетін азаматтарды дайындау үшін білім беру бағдарламаларына құқық пен құқықтық нормаларды зерттеуді енгізуі керек. Сонымен қатар, жұртшылық үшін құқықтық курстар мен семинарлар өткізу құқықтық сана мен сананы арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Азаматтық қоғам мен бұқаралық ақпарат құралдары да құқықтық мәдениетті таратуда маңызды рөл атқарады. Азаматтық ұйымдарды, үкіметтік емес ұйымдарды және журналистерді құқықтық мәселелерді жариялауға және азаматтарды өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы хабардар етуге белсенді тарту қажет. Сапалы құқықтық ақпарат қоғамның барлық топтары үшін қол жетімді және түсінікті болуы керек, осылайша әрбір азамат өз құқықтары туралы хабардар болып, оларды өз мүдделерін қорғау үшін пайдалана алады.

Қорытындылай келе, құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі мемлекет дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл тұрақтылыққа, әділеттілікке және құқықтық мемлекеттің нығаюына ықпал етеді. Бұл деңгейге жету үшін мемлекеттің, білім беру мекемелерінің, азаматтық қоғамның және бұқаралық ақпарат құралдарының азаматтардың құқықтық хабардарлығын арттыру және құқықтық құндылықтарын қалыптастыру үшін жағдай жасаудағы бірлескен күш-жігері қажет. Сонымен қатар, қоғам өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыра алатын жағдайлар жасамай, мемлекет тарапынан кешенді шараларсыз құқықтық мәдениет деңгейін арттыру мүмкін емес екенін атап өткен жөн.

2.3 Қазақстандағы азаматтық қоғам құқықтық мәдениетін дамыту саясатының нәтижелерін саралау және оны жетілдіру бағыттары

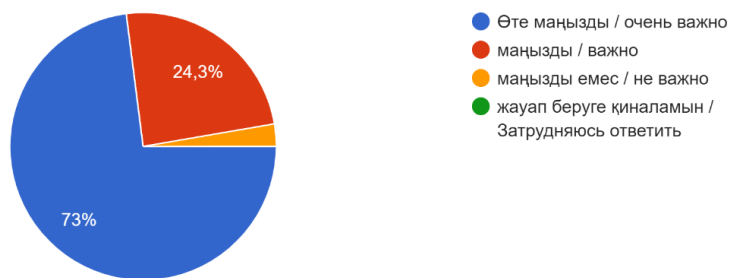
Азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті саласындағы мемлекеттік саясаттың міндеттерінің бірі халықтың құқықтық хабардарлық деңгейін арттыру және азаматтардың азаматтық ұстанымын жандандыру болып табылады. Осы міндет шеңберінде құқықтық ағартуды ұйымдастыру, азаматтарды құқықтары мен міндеттеріне оқыту, сондай-ақ халықты қолданыстағы заңнама туралы хабардар ету бойынша іс-шаралар өткізіледі.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөлі заңнамалық және құқық қолдану базасын құрумен шектелмейтінін атап өту маңызды.

Осы ретте, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру – бұл мемлекеттің құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы негізгі міндеттерінің бірі. Азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру саясатының тиімділігі бірқатар факторларға байланысты.

Қазақстан Республикасы азаматтық қоғамының құқықтық мәдениетіне қатысты мемлекеттік саясат азаматтық қоғамды қалыптастыру және дамыту, халықтың құқықтық хабардарлығы мен белсенді азаматтық ұстанымын арттыру үшін жағдайлар жасауға бағытталған.

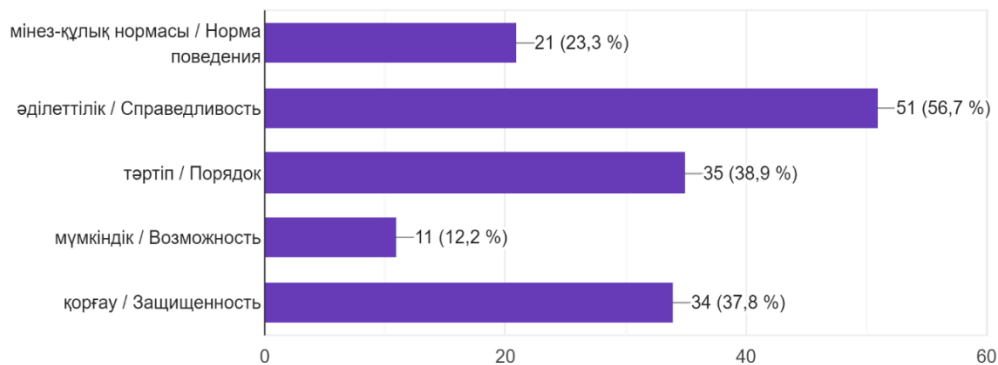
Бүгінгі таңда азаматтық қоғамды құқықтық тәрбиелеудің маңыздылығын осы зерттеу жұмысы барысында жүргізілген сауалнамаға қатысқан қатысушылар да қолдаған болатын. «Бүгінгі таңда азаматтық қоғамды құқықтық тәрбиелеу қаншалықты маңызды деп ойлайсыз?» деген сұраққа 73% қатысушы өте маңызды деп жауап берген (3-сурет).

3-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың жауабына сәйкес азаматтық қоғамды құқықтық тәрбиелеу маңызы

Осылайша, мемлекет азаматтық қоғамда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады және оның заң шеңберінде әрекет етуі және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуі, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру міндеті мен мемлекеттің қауіпсіздігі мен конституциялық құрылысын қамтамасыз ету қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды.

Осы ретте азаматтық қоғамның жалпы олардың құқығын айқындайтын түсініктерді анықтау мақсатында сауалнама барысында олардың ойынша құқық ұғымына сай түсініктерді ұсынуын сұрадық. Құқық ұғымын 57% әділеттілік десе, 39%-ы тәртіп, 38%-ы қорғау, 23%-ы мінез-құлық нормасы деген ұғымдармен байланыстырған (4-сурет).

Ескертпе: қатысушылар 2-ге дейін жауап нұсқаларын таңдаған
4-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың пікірінше «құқық» ұғымын айқындайтын сөздер

Қазақстан Республикасы азаматтық қоғамының құқықтық мәдениетіне қатысты мемлекеттік саясат халықтың белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру, азаматтық қоғамды дамыту үшін жағдай жасауға бағытталған. Құқықтық мәдениетті демократиялық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың маңызды шарты ретінде қарастыруға болады.

Азаматтық қоғамда адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде мемлекеттік билік маңызды рөл атқарады. Ол адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға кепілдік беретін заңнамалық базаны құруы және

қолдауы, сондай-ақ оның сақталуын бақылауды жүзеге асыруы керек. Мемлекеттік билік азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқаратын үкіметтік емес ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, кәсіподақтар және басқалар сияқты азаматтық қоғам мен оның институттарының дамуына жағдай жасауы керек.

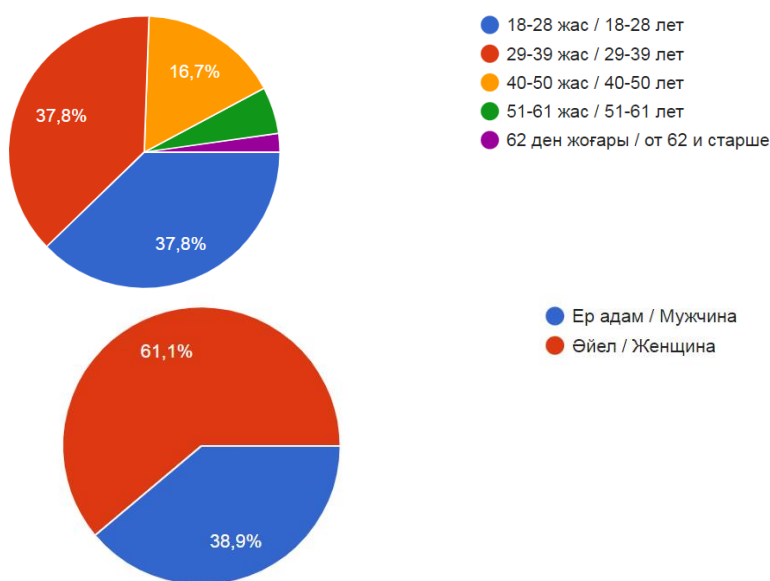
Біріншіден, мемлекеттің азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру үшін жағдай жасауы маңызды. Бұған мыналар жатады:

- Құқықтық ақпараттың қолжетімділігі мен сапасы. Азаматтар өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы ақпаратқа қол жеткізуі керек. Мемлекет құқықтық ақпаратты таратуға, мысалы, бұқаралық ақпарат құралдары, интернет-ресурстар, заңгерлердің тегін консультациялары және т. б. арқылы жәрдемдесуге тиіс.

- Азаматтардың білімі мен дайындығы. Азаматтарды әртүрлі жағдайларда мінез-құлық ережелеріне және құқық қорғау органдарымен өзара әрекеттесуге үйрету маңызды. Білім беру мекемелері оқушылар арасында құқықтық сауаттылыққа және құқықтық мәдениетті тәрбиелеуге жеткілікті көңіл бөлуі тиіс.

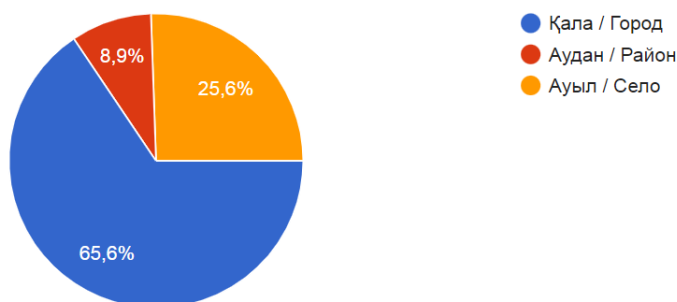
- Мемлекет тарапынан заңның сақталуы. Мемлекет заңды сақтауда үлгі болуы керек, әйтпесе азаматтар әділет жүйесіне деген сенімін жоғалтуы мүмкін.

Осы мәселелерге байланысты, азаматтық қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне қатысты қалыптасқан түсінікке көз жеткізіп, белгілі бір дәрежеде тұжырым қалыптастыру үшін сауалнама жүргізілген болатын. Сауалнамаға жүзден астам адам қатысып, оның нәтижелері келесідей болды: жас ерекшелігіне байланысты сауалнамаға қатысушылардың 37,8% 18-28 жас, 37,8%-ы 29-39 жас, 16,7%-ы 40-50 жас, 5,6%-ы 51-61 жас 2,2%-ы 62-ден жоғары жас шамасында болды. Сонымен қатар сауалнамаға қатысушылардың ішінде ер адамдардың үлесі 38,9% болса, әйелдер үлесі 61,1% құраған (5-сурет).

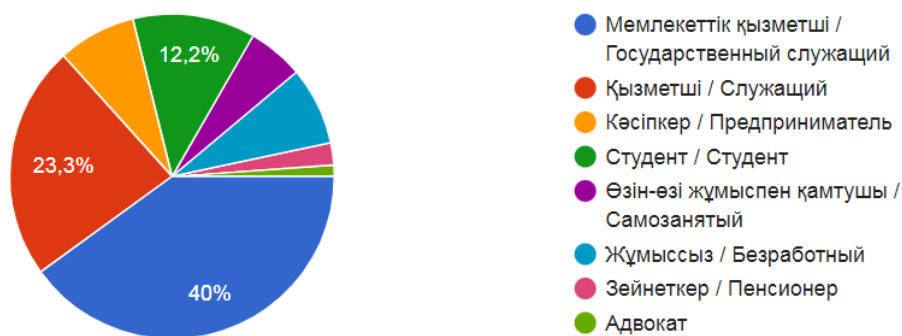
5-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың жас ерекшеліктері мен жынысы бойынша пайыздық үлесі

Одан бөлек, сауалнамаға қатысушылардың 65,6% қала тұрғындары болса, 25,6%-ы ауыл тұрғындары, ал 8,9% аудан тұрғындары болған (6-сурет). Сондықтан құқықтық мәдениеттің қала тұрғындары мен ауыл тұрғындарының арасындағы айырмашылықты ескерсек, аталған сауалнама нәтижесі толықтай еліміздегі азаматтардың құқықтық мәдениетін көрсете алмайтындығы анық. Сонымен қатар, сауалнама нәтижелері ауыл тұрғындарынан гөрі қала тұрғындарына сәйкес келетінін ескерген жөн.

6-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың тұрғылықты жерінің статусы бойынша көрсеткіштер

Сонымен қатар қатысушылардың 40%-ы мемлекеттік қызметші болса, 23,3%-ы өздерін қарапайым жұмысшы ретінде көрсеткен. Ал қатысушылардың 12,2% студенттер болса, 7,8% кәсіпкерлер және 7,8% жұмыссыз азаматтар қатысқан (7-сурет).

7-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың статусы

Негізінен мемлекеттік қызметшілердің де құқықтық мәдениетті нығайту бойынша мемлекеттік саясат жүргізудегі рөлі орасан зор. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениеті жалпы құқықтық мәдениеттің және жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің органикалық бөлігі ретінде күрделі көп қырлы құбылыс болып табылады. Ал мемлекеттің құқықтық жүйесінің даму дәрежесі, жалпы құқықтық мемлекеттің дамуы осы мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетінің жағдайына тікелей байланысты. Себебі мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетінің деңгейі қоғамның құқықтық өмірінің барлық негізгі салаларына әсер етеді [31, 73]. Сонымен қатар көп жағдайда мемлекеттік қызметшіні мемлекеттің келбеті ретінде қарастырып, мемлекет өз

сөзі мен іс-әрекетін мемлекеттік қызметші арқылы жеткізеді. Бұдан біз мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениеті құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құру, жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету негізін құрайтын құқықтық жүйенің және мемлекеттік аппараттың қарқынды және ілгері жұмыс жасауы үшін аса үлкен маңызға ие екенін көреміз.

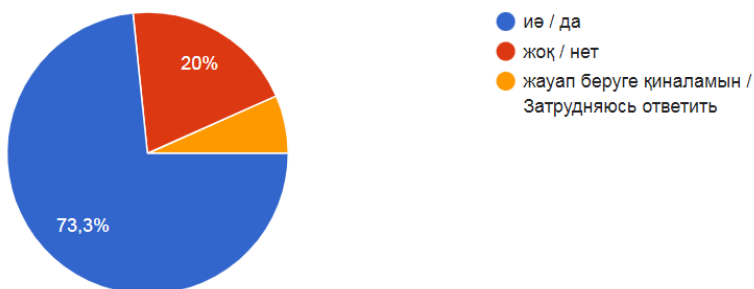
Азаматтардың құқықтық мәдениетінің жай-күйі қоғамның құқықтық жүйесінің жай-күйінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Азаматтардың құқықтық мәдениеті – бұл заңдар мен мінез-құлық ережелерін білу, түсіну және сақтау деңгейі, сондай-ақ қоғамдағы әрбір азаматтың құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарас. Азаматтардың құқықтық мәдениетінің деңгейі неғұрлым жоғары болса, қоғамның құқықтық жүйесі соғұрлым тұрақты болады және оның институттары соғұрлым жақсы жұмыс істейді.

Жүргізілген сауалнама нәтижесінде «Сіз ҚР азаматы ретінде өзіңіздің құқықтарыңыз бен міндеттеріңізді білесіз бе?» - деген сұраққа 48,9% жақсы білемін деп жауап берген (8-сурет). Бірақ осы ретте қатысушылардың 40%-ы мемлекеттік қызметшілер екендігін де ескерген жөн.

8-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың өздерінің құқықтық сауаттылығын бағалауы

Дегенмен, сауалнамаға қатысушылардың жартысына жуығы өзінің құқықтары мен міндеттерін жақсы білетіндігін айтса да, қатысушылардың 73,3%-ы өзінің құқықтық білімнің жетіспеушілігін сезінген жағдайларға жиі тап болатындығын айтқан (9-сурет).

9-сурет – құқықтық білімнің жетіспеушілігі жағдайларын бастан өткерген қатысушылар үлесі

Құқықтық білімді әртүрлі көздерден алуға болады. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

- Құқық бойынша оқулықтар мен оқу құралдары. Бұл материалдарды оқу орындарында да, өз бетінше оқу үшін де пайдалануға болады.

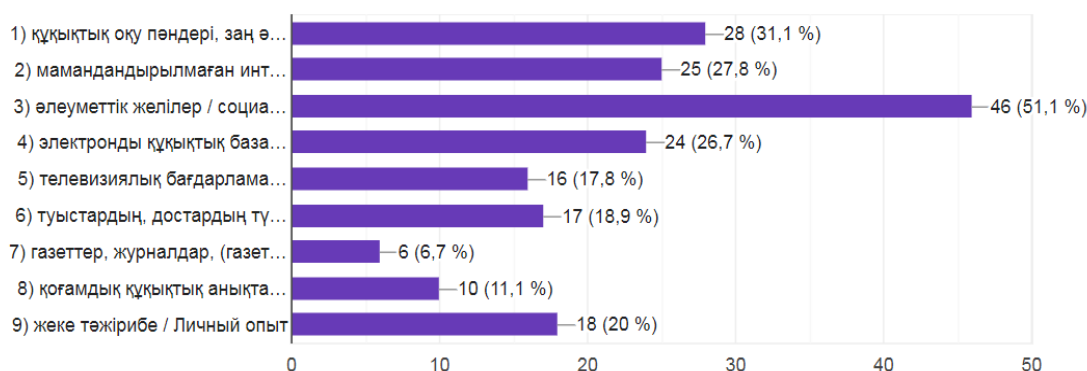
- Ресми құқықтық құжаттар, мысалы, Конституциялар, заңдар, жарлықтар, қаулылар және т.б. бұл құжаттарды құқықтық кітапханалардан, онлайн-мәліметтер базасынан, сондай-ақ үкіметтік ұйымдардың сайттарынан табуға болады.

- Заңгерлік кеңес. Бұл заңгерлерден, адвокаттардан немесе басқа заң мамандарынан кеңес алу болуы мүмкін, олар құқықтық мәселелерді түсінуге және іс-әрекетке қатысты ұсыныстар беруге көмектеседі.

- Практикалық тәжірибе. Практика, практика немесе заң фирмасында жұмыс істеу сияқты заңгерлік жұмыста тәжірибе алу заң туралы түсінікті кеңейтуге көмектеседі.

- Онлайн курстар мен вебинарлар. Құқықтың әртүрлі аспектілері туралы білім алуға мүмкіндік беретін көптеген онлайн курстар мен вебинарлар бар.

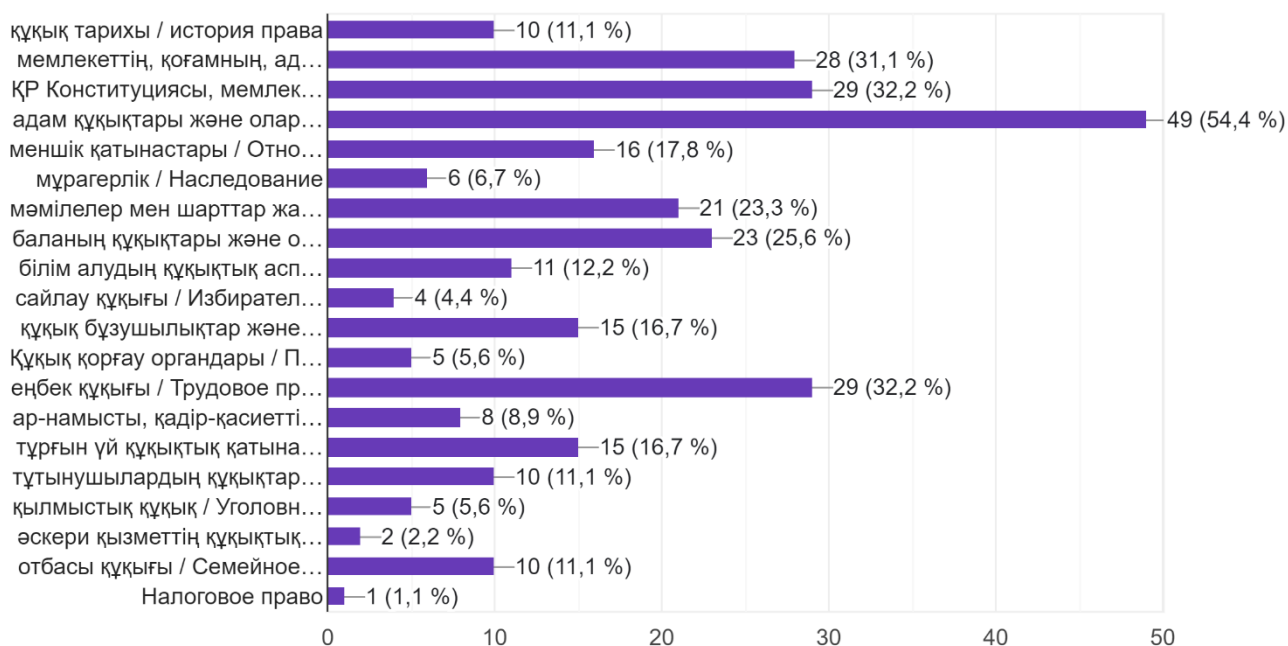
Жүргізілген сауалнамаға сәйкес құқықтық білімді алу көзі ретінде қатысушылардың 51,1% әлеуметтік желіні көрсетсе, 31,1% құқықтық оқу құралдарын көрсеткен. Одан бөлек 27,8% құқықтық білімді мамандандырылмаған интернет-порталдар, сайттардан алса, 26,7%-ы электронды құқықтық базалардан алады (10-сурет).

Ескертпе: қатысушылар 3-ке дейін жауап нұсқаларын тандаған

10-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың құқықтық білімді алу көзі көрсеткіштері

Сонымен қатар, сауалнама қатысушылары ең алдымен адам құқықтары және оларды қорғау туралы (54,4%), одан бөлек ҚР Конституциясы, мемлекеттік құрылым туралы, еңбек құқығы туралы (32,2%) құқықтық мәселелер бойынша толық және нақтырақ ақпарат, түсінік алғысы келетіндігін айтқан (толық ақпарат 11-суретте).

Ескертпе: қатысушылар 5-ке дейін жауап нұсқаларын таңдаған
 11-сурет – Сауалнамаға қатысушылардың білімін арттырғысы келетін құқықтық бағыттар көрсеткіші

Осы ретте азаматтардың жоғарыда аталған қалауы олардың құқықтық мәдениетін арттыру бойынша мемлекет тарапынан жүргізілетін жұмыстарға көрсетілген бағыт ретінде қабылдауға болады. Мемлекет азаматтарға құқықтық білім алуға көмектесу үшін бірқатар қызметтер мен шараларды ұсына алады. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

1. Тегін заңгерлік кеңес беруді ұйымдастыру. Көптеген елдерде азаматтарға ақысыз немесе арзан заңгерлік кеңес беретін мемлекеттік ұйымдар бар.

2. Құқықтық құжаттарға қол жеткізуді ұсыну. Мемлекет азаматтардың заңдарға, Конституцияға, сот шешімдеріне және басқа да құқықтық құжаттарға, мысалы, оларды үкіметтік ұйымдардың сайтында орналастыру арқылы қол жеткізуін қамтамасыз ете алады.

3. Құқықтық білім беру курстарын ұйымдастыру. Мемлекет азаматтарға құқықтың негізгі принциптері мен нормаларын түсінуге көмектесу үшін құқықтық білім беру курстарын өткізе алады.

4. Ақпараттық науқандарды өткізу. Мемлекет азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған ақпараттық науқандарды, мысалы, әлеуметтік желілер, теледидар және радио арқылы жүргізе алады.

5. Құқықтық қорғауды қамтамасыз ету. Мемлекет азаматтарға сот жүйесі арқылы құқықтық қорғауды қамтамасыз ете алады, оларға дауларды шешуге және өз құқықтарын қорғауға көмектеседі.

6. Мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық білім беру жүйесін құру. Мемлекет азаматтардың бала кезінен қажетті құқықтық білім алуы үшін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламасына құқық және құқықтық сауаттылық пәндерін енгізе алады.

Жалпы алғанда, мемлекет – демократияны, адам құқықтары мен бостандықты насихаттайтын институт. Яғни, мемлекет қолжетімді және түсінікті құралдар мен қызметтерді құру арқылы азаматтарға құқықтық мәдениетін алуға көмектесе алады. Бұл азаматтарға өз құқықтарын жақсы түсінуге, оны қорғауға және заңнаманы әділ пайдалануға көмектеседі. Осы мақсатта ол басқарады, халықтың бастамаларын бағыттайды және конституциялық нормаларды сақтау үшін шаралар қабылдайды. Бұл мемлекеттің басты функцияларының бірі. Бұдан біз азаматтық қоғамның құқықтық мәдениеті құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам құру, жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету негізін құрайтын құқықтық жүйенің қарқынды, ілгері жұмыс жасауы үшін аса үлкен маңызға ие деген қорытындыға келе аламыз. Жалпы, Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мен нығайтудағы мемлекеттік саясат құқықтық мемлекетті нығайтуға, халықтың құқықтарын және бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге, азаматтық қоғамды дамытуға және халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталғанын атап өткен жөн.

Қорытындылай келе, құқықтық мәдениетті қалыптастыру саясаты кез-келген қоғам дамуының маңызды аспектісі деп айтуға болады. Құқықтық ақпараттың қол жетімділігі, азаматтардың құқықтық мәдениетті қалыптастыруға қатысуы, мәдени ерекшеліктері және үнемі өзгеріп отыратын жағдайлар сияқты көптеген факторларды ескеру қажет. Азаматтардың құқықтық мәдениетін дамыту демократияны, құқықтық мемлекетті дамытуға және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ұмтылатын кез келген мемлекет үшін басымдық болуға тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Құқықтық мәдениет деңгейін арттыру процесі азаматтармен тұрақты жұмысты, жоғары оқу орындарында және басқа білім беру мекемелерінде құқықтық бейіндегі пәндерді оқытудың сапалы және жоғары деңгейін (жаңа білім беру бағдарламаларын әзірлеу), заң шығарушы, атқарушы және құқық қорғау органдарын жоғары кәсіби кадрлармен қамтамасыз етуді көздейді. Яғни, құқықтық мәдениетті құқықтық жүйенің әртүрлі құрылымдық элементтерінің жүйелі жұмыс істеуі – құқық, мораль, дәстүр және т. б. негізінде қалыптасқан қоғамдық сана мен әлеуметтік тәжірибенің тұрақты жағдайлары деп түсінсек болады.

Зерттеу барысында айтылғандай, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру негізінен азаматтық қоғам институттарының мемлекетпен өзара байланысын арттырудың негізінде жүзеге асатыны белгілі болды. Соған қатысты негізгі бағыттары ретінде келесіні атауға болады:

Ең алдымен, диалогтық платформа құру. Мемлекеттік органдар азаматтық қоғам өкілдерімен олардың пікірлерін тыңдау және олардың мүдделерін ескеру үшін қарым-қатынас жасау үшін жағдай жасауы керек. Ол үшін дөңгелек үстелдер, Қоғамдық тыңдаулар, конференциялар және т. б. сияқты әртүрлі диалог форматтарын пайдалануға болады.

Одан бөлек, азаматтық қоғамның шешім қабылдау процесіне қатысуы. Мемлекеттік органдар азаматтық қоғам институттарына әртүрлі деңгейдегі шешімдер қабылдау процесіне қатысуға мүмкіндік беруі тиіс. Ол үшін қоғамдық сараптамалар, қоғамдық кеңестер, пилоттық жобалар және т. б. тетіктері пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен қатар, қаржылық қолдау. Мемлекет азаматтық қоғам институттарына өз жобаларын дамытуға және жүзеге асыруға көмектесу үшін қаржылық қолдау көрсете алады. Осы ретте гранттарды бөлу процедурасы ашық және әділ болуы маңызды.

Құқықтық негізді нығайту және ақпарат алмасуды дамыту. Мемлекет азаматтық қоғам институттары мен оларда жұмыс істейтін азаматтардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге тиіс. Азаматтық қоғамның қызметі үшін қолайлы жағдайлар жасау және олардың бостандығын шектеуге кез келген әрекетке жол бермеу қажет. Мемлекет азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттік органдар арасында ақпарат алмасу үшін жағдай жасауға тиіс. Атап айтқанда, ақпаратқа еркін қол жеткізуді қамтамасыз ету, азаматтар мен билік арасындағы кері байланыс пен диалог үшін платформалар құру қажет. Сонымен қатар, мемлекет азаматтық ұйымдар мен мемлекеттік органдарға жедел ақпарат алмасуға көмектесетін ақпараттық ресурстар мен мәліметтер базасын құруға ықпал ете алады.

Осы ретте азаматтардың жоғарыда аталған қалауы олардың құқықтық мәдениетін арттыру бойынша мемлекет тарапынан жүргізілетін жұмыстарға көрсетілген бағыт ретінде қабылдауға болады. Мемлекет азаматтарға

құқықтық білім алуға көмектесу үшін бірқатар қызметтер мен шараларды ұсына алады. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

- Тегін заңгерлік кеңес беруді ұйымдастыру. Көптеген елдерде азаматтарға ақысыз немесе арзан заңгерлік кеңес беретін мемлекеттік ұйымдар бар.

- Құқықтық құжаттарға қол жеткізуді оңтайландыру. Мемлекет азаматтардың заңдарға, басқа да НҚА-ға, сот шешімдеріне және басқа да құқықтық құжаттарға, мысалы, оларды үкіметтік ұйымдардың сайтында орналастыру арқылы қол жеткізуін жеңілдетеді алады.

- Құқықтық білім беру курстарын ұйымдастыру. Мемлекет азаматтарға құқықтың негізгі принциптері мен нормаларын түсінуге көмектесу үшін құқықтық білім беру курстарын өткізеді алады.

- Ақпараттық науқандарды өткізу. Мемлекет азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған ақпараттық науқандарды, мысалы, әлеуметтік желілер, теледидар және радио арқылы жүргізеді алады.

- Құқықтық қорғауды қамтамасыз ету. Мемлекет азаматтарға сот жүйесі арқылы құқықтық қорғауды қамтамасыз ете алады, оларға дауларды шешуге және өз құқықтарын қорғауға көмектеседі.

- Мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық білім беру жүйесін құру. Мемлекет азаматтардың бала кезінен қажетті құқықтық білім алуы үшін мектептер мен жоғары оқу орындарындағы білім беру бағдарламасына құқық және құқықтық сауаттылық пәндерін енгізеді алады.

Жалпы, Мемлекет қол жетімді және түсінікті құралдар мен қызметтерді құру – бұл азаматтарға өз құқықтарын жақсы түсінуге, оны қорғауға және заңнаманы әділ пайдалануға көмектеседі.

Әрбір мемлекет құқықтық мәдениетті дамыту саясатын жүзеге асыра отырып, жеке тұлғаның жоғары азаматтығын тәрбиелеуге, қолданыстағы заңдарды құрметтеуге назар аударуы керек. Мемлекет жоғары азаматтықты тәрбиелеуде және заңдарды құрметтеуде шешуші рөл атқарады. Ол үшін азаматтар өздерінің құқықтарын ғана емес, қоғам мен мемлекет алдындағы міндеттерін де түсінетін тиісті құқықтық және әлеуметтік органы құру қажет. Мемлекеттік органдардың құқықтық ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз етуі және қоғамдағы құқықтық мәдениетті жақсарту үшін бірлесіп жұмыс істеу үшін азаматтық қоғаммен диалог орнатуы маңызды. Сондай-ақ, азаматтардың сот төрелігі жүйесіне сенуі және оның әділдігіне сенуі үшін құқық қорғау органдары мен сот жүйесінің дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ету маңызды мәселе болып табылады.

Сонымен қатар, азаматтардың құқықтық мінез-құлқының көлемін кеңейту және деңгейін арттыру үшін белгілі бір база құру қажет. Мұны азаматтардың әлеуметтік жетілуін және құқықтық сауаттылығын қалыптастыру үшін жасау керек, бұл олардың құқықтық мінез-құлқын сипаттайды. Ал бұл өз кезегінде құқықтық мәдениеті жоғары мемлекеттің қалыпты жұмыс істеуінің алғышарты болады.

Одан бөлек, халықты құқықтық жандандыру саясатын жүргізу қажет. Қоғамдағы құқықтық тәртіптің тұрақтылығы әр адамның белсенділігі мен тиімділігіне тікелей байланысты. Сонымен қатар құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша тұрақты жұмыс, атап айтқанда құқықтық нигилизмге қарсы күрес жүргізу қажет. Қолданыстағы заңдардың азаматтарға түсінікті әрі нақты жазылуы, оны түсіндіру және азаматтардың уақытылы хабардар болуын, заңнама бойынша тұрақты жұмыс жүргізу маңызды.

Қорытындылай келе, қоғам өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыра алатын жағдайлар жасамай, мемлекет тарапынан кешенді шараларсыз азаматтардың құқықтық мәдениет деңгейін арттыру мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, демократиялық мемлекетте азаматтық қоғамның жоғары деңгейіне жету үшін қоғамның өзі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және саяси өміріне қатысудың маңыздылығын түсінуі қажет, бұл демократиялық мемлекеттің дамыған азаматтық қоғамына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылган дереккөздер тізімі

- 1 Алексеев С.С. Теория права / М.: Издательство БЕК, 1995. – 67 б.
- 2 Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства / М.: ИНФРА, 1999. – 274 б.
- 3 Карташов В.Н., Баумова М.Г. Правовая культура: понятие, структуры, функции: монография / В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – 19 б.
- 4 Яркова Е.Н. Политико-правовая культура: опыт ценностно-смысловой реконструкции // Ценности и смыслы. – 2013. – № 1(23). – 101 б.
- 5 Митюрин Н.Ю. Правовая культура как интегральный показатель профессионализма сотрудников ОВД // Правовая культура. – 2007. – №1. – С.68.
- 6 Боев В.М. Правовая информированность и формирование правовой культуры личности (вопросы теории): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1996. – С.7.
- 7 Каминская В. И., Ратинов А. Р. Правовая культура и вопросы правового воспитания М., 1974. – С. 43.
- 8 Жигулин А.А. Правовая культура и продукты правовой культуры в их соотношении // Территория науки. – 2012. – №1. – С. 202.
- 9 Проблемы общей теории права и государства Под общей редакцией В.С. Нерсесянца. М., 2004. – С.406.
- 10 Петров А.В., Симканич О.М., Правовая культура: содержание и формы существования // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 2. – С.187.
- 11 Фридман Л. Введение в американское право / М., 1998. – С.14.
- 12 Петров А.В., Симканич О.М., Правовая культура: содержание и формы существования // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 2. – С.188.
- 13 Зубицкий В.И. Правовая культура и ее роль в реализации политических прав и свобод граждан: Диссертация кандидата юридических наук. – М., 1998. - С.39.
- 14 В.П. Сальников. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: Автореферат диссертации ... доктора юридических наук. (Құқықтық мәдениеті: теориялық-методологиялық аспекти: з.ғ.д. ... диссертациясының авторефераты). – Л., 1990. – 8-9 б.
- 15 Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством / под ред. Л. И. Якобсона. — М.: Вершина, 2008. — 29 б.
- 16 Л.Фридман. Американдық құқыққа кіріспе "Прогресс" баспа тобы., 1992. – 286 б. - URL: https://www.studmed.ru/fridmen-l-vvedenie-v-amerikanskoe-pravo_8133268d0c6.html. Жүгінген уақыты: 23.10.2022.
- 17 Tapp J.L., Melton G.B. Preparing Children for Decision Making [Электронный ресурс] / Springer Link. - URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4684-4289-2_11. Жүгінген уақыты: 14.11.2022.

18 What is legal literacy? Examining the concept and objectives of legal literacy. [Электронный ресурс] / SALS-Home - URL: https://www.athabascau.ca/syllabi/lgst/docs/LGST249_sample.pdf. Жүгінген уақыты: 05.12.2022.

19 Rural Summer Legal Corps [Электронный ресурс] / Legal Services Corporation. America's Partner for Equal Justice. - URL: <https://www.lsc.gov/grants-grantee-resources/our-grant-programs/rural-summer-legal-corps>. Жүгінген уақыты: 19.12.2022.

20 Cotula L. Legal Empowerment for Local Resource Control: Securing Local Resource Rights Within Foreign Investment Projects in Africa [Электронный ресурс] / ResearchGate. - URL: <https://pubs.iied.org/pdfs/12542PIED.pdf>. Жүгінген уақыты: 20.12.2022.

21 Barry M.M., Dubin J.C., Joy P.A. Legal Education Best Practices Report, United States [Электронный ресурс] / Course Hero. - URL: <https://www.coursehero.com/file/32704861/The-Development-of-Legal-Education-in-the-United-Statesdoc/>. Жүгінген уақыты: 09.01.2023.

22 Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Statistical Briefing Book [Электронный ресурс] - URL: <https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/>. Жүгінген уақыты: 12.01.2023.

23 Roznai and N Mordechai, “Access to Justice 2.0: Access to Legislation and Beyond” (Hebrew University of Jerusalem Legal Studies Research Paper Series No.16-12, 2015) n 2, 23.

24 Повышение финансовой грамотности населения: международный опыт и российская практика / А.В. Зеленцов, Е.А. Блискавка, Д.Н. Демидов. – М., 2012. – 112 с.

25 Гид по финансовой грамотности / А.И. Болвачев, Д.Х. Ибрагимова и др. – М.: КНОРУС: ЦИПСИР, 2010 – 456 с.

26 Фадейкина Н.В., Ядыкина Е.Ю. О повышении финансовой грамотности населения регионов Сибири // Материалы Международной научно-практической конференции «Роль непрерывного профессионального образования в модернизации общественных и корпоративных финансов», Новосибирск, 2012. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.sibacc.ru/upload/iblock/f35/03.pdf>. Жүгінген уақыты: 09.01.2023.

27 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U090000858>. Жүгінген уақыты: 21.01.2023.

28 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. 64 б. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000154>. Жүгінген уақыты: 24.01.2023.

29 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 27 тамыз N 390 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390#z20>. Жүгінген уақыты: 03.02.2023.

30 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>. Жүгінген уақыты: 08.02.2023.

31 Ж. Үсен. Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәдениетін нығайту – құқықтық мемлекет дамуының маңызды факторы ретінде. «Цифрандыру дәуіріндегі ғылым мен білім» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Астана: Астана халықаралық университеті, 2022. – 1106 б.

САУАЛНАМА СҰРАҚТАРЫ

«Азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты» тақырыбындағы магистрлік диссертация барысында зерттеу жүргізу үшін дайындалған.

Сауалнама алушы: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Мемлекеттік және жергілікті басқару мамандығының 2021-2023 оқу жылындағы магистранты Үсен Жанибек.

Сауалнама сұрақтары екі тілде (қазақ және орыс тілдерінде) дайындалған.

Құрметті респондент! Сіздің назарыңызға азаматтардың құқықтық мәдениеті туралы шынайы ақпарат алу мақсатында әзірленген сауалнама ұсынылады. Сіздің пікіріңіз өте маңызды! Сіздің жауаптарыңыз құпиялы және аты-жөніңіз көрсетілмейді, тек осы зерттеу жұмысы шеңберінде ғана қолданылады.

Уважаемый респондент(-ка)! Вашему вниманию представлен вопросник, который разработан с целью получения достоверной информации о правовой культуре граждан. Ваше мнение очень важно! Ваши ответы конфиденциальны и анонимны и будут использованы только в рамках данного исследования.

1. Жасыңызды көрсетіңіз / Укажите Ваш возраст

- 1) 18-28 жас / 18-28 лет
- 2) 29-39 жас / 29-39 лет
- 3) 40-50 жас / 40-50 лет
- 4) 51-61 жас / 51-61 лет
- 5) 62 ден жоғары / от 62 и старше

2. Жынысыңызды көрсетіңіз / Укажите Ваш пол

- Ер адам / Мужчина
Әйел / Женщина

3. Өзіңіз тұратын елді мекенді көрсетіңіз / Укажите населенный пункт, в котором Вы проживаете?

- 1) Қала / Город
- 2) Аудан / Район
- 3) Ауыл / Село

4. Сіздің мәртебеңіз қандай? /Каков Ваш статус?

- 1) Мемлекеттік қызметші / Государственный служащий
- 2) Қызметші / Служащий
- 3) Кәсіпкер / Предприниматель
- 4) Студент / Студент

- 5) Өзін-өзі жұмыспен қамтушы / Самозанятый
- 6) Жұмыссыз / Безработный
- 7) Зейнеткер / Пенсионер

5. Сіз ҚР азаматы ретінде өзіңіздің құқықтарыңыз бен міндеттеріңізді білесіз бе? / Знаете ли Вы свои права и обязанности как гражданина РК?

- 1) жақсы білемін / хорошо знаю
- 2) аз білемін / знаю кое-что, но мало
- 3) білмеймін / не знаю
- 4) жауап беруге қиналамын / Затрудняюсь ответить

6. Құқықтық білімді қайдан аласыз? (3-ден көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / Откуда Вы получаете правовые знания? (выберете не более трех вариантов)

- 1) құқықтық оқу пәндері, заң әдебиеттері / учебные правовые дисциплины, юридическая литература
- 2) мамандандырылмаған интернет-порталдар, сайттар / неспециализированные интернет-порталы, сайты
- 3) әлеуметтік желілер / социальные сети
- 4) электронды құқықтық базалар / электронные правовые базы
- 5) телевизиялық бағдарламалар / Телевизионные программы
- 6) туыстардың, достардың түсіндіруі / Разъяснения родственников, друзей
- 7) газеттер, журналдар, (газеты, журналы)
- 8) қоғамдық құқықтық анықтамалықтар / Общественные юридические приемные/справочные
- 9) жеке тәжірибе / Личный опыт
- 10) Өз нұсқаңыз / Ваш вариант _____

7. Сіз өзіңізді құқықтық білімнің жетіспеушілігін сезінген жағдайларға тап болып көрдіңіз бе? / Приходилось ли Вам оказываться в ситуациях, когда Вы ощущали недостаток правовых знаний?

- 1) иә / да
- 2) жоқ / нет
- 3) жауап беруге қиналамын / Затрудняюсь ответить

8. Сіздің ойыңызша, азаматтардың "құқықтық мәдениетін" не сипаттайды? (3-тен көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / На Ваш взгляд, что в большей степени характеризует «правовую культуру» граждан? (Укажите не более 3-х вариантов ответа)

- 1) Заңнама негіздері туралы, негізгі құқықтар мен міндеттер туралы білім / Знания об основах законодательства, об основных правах и обязанностях
- 2) Өз құқықтарын қорғау үшін заңдарды қолдана білу / Умение применять законы для защиты своих прав

3) Заңға сену, қоғам үшін заңның қажеттілігіне сендіру / Вера в закон, убеждение в необходимости закона для общества

4) Қоғамдағы құқықтық нормалардың бұзылуына төзбеушілік / Нетерпимое отношение к нарушениям правовых норм в обществе

5) Құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерін қолдау (оларға сенім) / Поддержка действий органов правопорядка (доверие к ним)

6) Құқықтық нормаларды сақтау / Соблюдение правовых норм

7) Құқық қорғау ұйымдарының қызметіне қатысу / Участие в деятельности правозащитных организаций

8) Басқа, өз нұсқаңыз / Другое, напишите _____

9) Жауап беру қиын / Затрудняюсь ответить

9. Сіз ең алдымен қандай құқықтық мәселелер туралы толық және нақтырақ түсінік алғыңыз келеді? (5-ден көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / О каких правовых вопросах Вам в первую очередь хотелось бы получить более полное и точное представление? (отметьте не более пяти ответов)

1) құқық тарихы. / История права

2) мемлекеттің, қоғамның, адамның өміріндегі құқықтың рөлі / Роль права в жизни государства, общества, человека

3) ҚР Конституциясы, мемлекеттік құрылым / конституция РК, государственное устройство

4) адам құқықтары және оларды қорғау / Права человека и их защита

5) меншік қатынастары / Отношения собственности

6) мұрагерлік / Наследование

7) мәмілелер мен шарттар жасасу / Заключение сделок и договоров

8) баланың құқықтары және оларды қорғау / Права ребенка и их защита

9) білім алудың құқықтық аспектілері / Правовые аспекты получения образования

10) сайлау құқығы / Избирательное право

11) мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің құқықтық негіздері / Правовые основы деятельности органов гос. власти и местного самоуправления

12) құқық бұзушылықтар және заңды жауапкершілік / Правонарушения и юридическая ответственность

13) Құқық қорғау органдары / Правоохранительные органы

14) еңбек құқығы / Трудовое право

15) ар-намысты, қадір-қасиетті, іскерлік беделді қорғау / Защита чести, достоинства, деловой репутации

16) тұрғын үй құқықтық қатынастары / Жилищные правоотношения

17) тұтынушылардың құқықтары / Права потребителей

18) қылмыстық құқық / Уголовное право

19) әскери қызметтің құқықтық негіздері / Правовые основы военной службы

20) отбасы құқығы / Семейное право

21) Басқа (өз нұсқаңыз) / другое (Ваш вариант) _____

10. Егер сіздің еңбек құқықтарыңыз бұзылса, сіз оларды қорғауға тырысасыз ба және қайда барасыз? / Если Ваши трудовые права нарушались, пытаетесь ли Вы их отстаивать и куда обращаетесь?

- 1) Ұйым басшылығына / к руководству организации
- 2) Прокуратураға / в прокуратуру
- 3) Сотқа / в суд
- 4) Атқарушы билік органына (Еңбек және салық инспекциялары және т. б.) / В орган исполнительной власти (трудовые и налоговые инспекции и др.)
- 5) Бұқаралық ақпарат құралдарына / в СМИ
- 6) Басқа жолмен / Другим способом _____
- 7) Жоқ, ешқайда жүгінбеймін / Нет, никуда не обращаюсь

11. Бүгінгі таңда азаматтық қоғамды құқықтық тәрбиелеу қаншалықты маңызды деп ойлайсыз? Как Вы считаете, сегодня насколько важно правовое воспитание гражданского общества?

- 1) Өте маңызды / очень важно
- 2) маңызды / важно
- 3) маңызды емес / не важно
- 4) жауап беруге қиналамын / Затрудняюсь ответить

12. Сіздің ойыңызша, төменде көрсетілген ұғымдардың қайсысы "құқық" ұғымының мағынасын анық көрсетеді? (2-ден көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / Какое из указанных ниже понятий, на Ваш взгляд, наиболее точно отражает смысл понятия «Право»? (Укажите не более 2-х вариантов ответа)

- 1) мінез-құлық нормасы / Норма поведения
- 2) тәртіп / Порядок
- 3) әділеттілік / Справедливость
- 4) мүмкіндік / Возможность
- 5) қорғау / Защищенность
- 6) өз нұсқаңыз / Ваш вариант _____

13. Сіздің ойыңызша, азаматтарға құқықтық сауаттылық не үшін қажет? (2-ден көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / Как вы думаете, зачем гражданам нужна правовая грамотность?

- 1) өз міндеттерін білу және дұрыс орындау / Чтобы знать и правильно исполнять свои обязанности
- 2) қызметтің түрлі салаларында өз құқықтарын білуге / Знать свои права в различных сферах деятельности
- 3) заң тарапынан қорғауды алу үшін / Чтобы получать защиту со стороны закона

4) Біздің қоғамда заңдылықтың сақталуына ықпал ету / Чтобы способствовать соблюдению законности в нашем обществе

5) ой-өрісін кеңейту және жалпы мәдениетін арттыру үшін / Для расширения кругозора и повышения общей культуры

6) Басқа себеп (өз нұсқаңыз) / Другая причина (Укажите, какая _____)

14. Сіздің ойыңызша, азаматтардың құқықтық білім деңгейін және жалпы құқықтық мәдениетті арттыруға не ықпал ете алады? (3-тен көп емес жауап нұсқаларын таңдаңыз) / Что, по Вашему мнению, может способствовать повышению уровня правовых знаний граждан и правовой культуры в целом? (выберете не более трех вариантов)

1) өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау дағдылары мен қабілеттерін дамыту / Выработки навыков и умений защиты своих прав и законных интересов

2) мамандандырылған заңгерлік білім алу / Получение специализированного юридического образования

3) Өздігінен оқу (құқықтық білімді өз бетінше алу) / Самообразование (самостоятельное получение правовых знаний)

4) құқықтық бағыттағы жұмыс тәжірибесі / Опыт работы в правовой направленности

5) барлық ұйымдарда заңдық бағыттағы іс-шаралар өткізу / Проведение мероприятий юридической направленности во всех организациях

6) БАҚ-та, әсіресе әлеуметтік желілерде құқықтық мәдениетті насихаттау. / Популяризация правовой культуры в СМИ, особенно в соц. сетях

7) Басқа (өз нұсқаңыз) / другое (Ваш вариант)